

BUZOGÁNYHORDOZÓK

– Hegel és a rendőrség –

*Szánkon tarka hazugság, mind a valóra hasonlít,
tudjuk zengeni mégis a színigazat, ha akarjuk!*
(Hésziodosz)¹

*Ami ésszerű, az valóságos;
s ami valóságos, az ésszerű.*
(Hegel)²

Vegyük kezünkbe Hegel talán legnépszerűbb és legemészthetőbb művét, esztétikáját, s benne lapozgatva a kevésbé jártas olvasónak is menten szemébe ötlük egy esztétikai traktatusba legkevésbé illő mondat: „Az olyan államhelyzet, amely már megszervezett alkotmányú alakult ki és kidolgozott törvényekkel, általánosan érvényesülő joghatósággal, jól berendezett közigazgatással, minisztériumokkal, állami hivatalokkal, rendőrséggel stb. rendelkezik, el kell utasítanunk mint valódi epikai cselekmény talaját.”³

Államhelyzet, megszervezett alkotmány, kidolgozott törvények, berendezett közigazgatás, állami hivatalok, joghatóság és rendőrség, mint esztétikai rendező elvek? Epika és hivatal? Líra és joghatóság? Dráma és államhelyzet? Önmegismerés és rendőrség?

Micsoda párosítások! Meghökkenítő állítások!

Fölöttébb ritka, mondhatni, szinte egyedülálló, hogy egy filozófus egyáltalán rácsodálkozik a rendőrségre. Messziről indítjuk elemzésünket, amely mögött, kezdetben észrevétlenül, de mindvégig ott áll Hegel felismerése, de amely csak később fog felszínre törni, amikor a költészet és a filozófia történelmi folyamata és Hegel a rendőrség vádló és védő szárnyai alatt közvetlenül és kíméletlenül összetalálkoznak.

Többszörös feladat áll előttünk.

Fel kell vázolnunk, hogy miképpen lehetetlenült el az eladdig uralkodó műfajként szereplő eposz, s váltották föl az új irodalmi műfajok, és mindebben milyen szerepe volt, ha egyáltalán volt, az államnak és rendőrségének.

Fel kell derítenünk, hogy miképpen vált érzékennyé Hegel az állami intézmények és a rendőri fellépések iránt, aminek nyomán észrevette e sajátos társadalmi társulatoknak az ókorban betöltött esztétikai rendeltetését és szerepét.

Kell! Kell! Kell! Ne várja senki, hogy egy ilyen nagyigényű feladatsor megoldását veszi a kezébe, elégedjen meg gondolati monászokkal, amelyek egy hevenyészett vázlattá állnak össze.

A HEGELI VILÁGÁLLAPOT

Hegel az „**Esztétika**” első kötetében a prózai állapotokat megelőző hősi kor elemzése kapcsán fejti ki azt, amit ő mint „*általános világállapot*”-ot határoz meg. Az „*általános világállapot*” közelebről: „*A politikai történetnek, alkotmányoknak, művészetnek, vallásnak a filozófiához való viszonya ezért nem az, hogy okai a filozófiának, vagy megfordítva, hogy a filozófia szolgál nekik alapul; hanem az, hogy valamennyinek együtt egy és ugyanaz a közös gyökere van, – a kor szelleme. Egy meghatározott lényeg, jelleg hat át valamennyi oldalt s jelenik meg a politikában és a többiben mint különböző elemekben; egy állapot ez, amely minden részében összefügg magában s amelynek különböző oldalai, bármilyen sokfélének és véletlennek tűnnek is fel, s bármennyire ellentmondók is látszólag, semmi az alaptól különeműt nem tartalmaznak. Ez a meghatározott fok egy előzőből eredt. Annak felmutatását azonban, hogy a kor szelleme hogyan fejezi ki egész valóságát és ennek sorsát a maga elve szerint, ennek az egész építménynek fogalmakban való ábrázolását mellőzzük; ez tárgya volna a filozófiai világtörténetnek általában.*”⁴

Hogy „a kor szelleme” itt és ekkor miért a jogban vagy a filozófiában, ott és akkor miért a költészetben, a zenében, esetleg a szobrászatban, vagy a festészetben, talán az építészetben növekedett a legmagasabbra, azt a különböző szférák összefüggése, kölcsönhatása, az „alap” és az „éptmény” összefüggése világítja meg.⁵

Azt kell megvizsgálnunk, hogy a „kor szellemének meghatározott foka” miért és hogyan fejezi ki a maga „egész valóságát” az eposzban, hogy mi van a „hósi korban”, amitől az eposz semmi „különneműt nem tartalmaz”, amely „lényegként” áthatja azt.

A KÖLTÉSZET FELTÉTELEI

A költészet, kiváltképpen az eposz feltételeinek elemeiből már az ókor gondolkodói sokat felismertek. Az „**Íliász**” a következőket mondja:

*...nem lehet ám mindent magad-egynek elérni:
van, kinek isten a harcierényt nyújtotta sajátul;
van, kinek épp táncot, másoknak a dalt meg a lantot,
s van, kinek oly okos elmét tesz kebelébe a dörgő
Zeusz, hogy igen sok nép veszi aztán annak a hasznát,
mert sokakat megment, s a javát maga látja leginkább.*⁶

Dal, tánc, lant, s bennük az emberek boldogsága – már Homérosznál is a munkamegosztással függ össze:

*más-más dolgokban lel más-más ember öröme.*⁷

– írja az „**Odüsszeiá**”-ban.

Démokritosz szerint a művészetek a fölöslegből születtek.⁸ Platón felelete ez: „az emberek... sok nemzedéken át természetes létfeltételeiket is alig tudták megszerezni, csak azzal gondoltak, aminek szükében voltak, beszélgetéseik is csak ekörül forogtak, s a múlt eseményeivel nem törődtek. Mert a mondák elbeszélése és a régi dolgok kutatása a szabad idővel jelenik meg a városokban, mikor az emberek azt látják, hogy az élet szükséges javai némelyek számára már készen állnak – előbb azonban nem.”⁹ A szabadidő „a kezdete mindennek”¹⁰ állítja Arisztotelész is, meg: „az élet kényelmére és élvezetére szükséges dolgok”¹¹

A fölösleg és a szabadidő mellett kell a polisz belső szociális tagoltsága, amire maga Hésziodosz világított rá:

*És féltékeny az ácsra az ács, fazekas a fazekasra,
koldus a koldus irigye, a dalnok irigye a dalnok.*¹²

És kellenek „a vagyonosok és a vagyontalanok”¹³ A „vayonosok” lesznek a művészetek elsődleges khorégoszai, megrendelői és mecénásai, kiváltságos fogyasztói. Arisztotelész fogalmazza meg, hogy a szabadidő a szabadok kiváltsága: „miként a közmondás tartja: 'nem szolgának való a szabadidő', és aki nem képes a veszélyben helytállni, az az ellenség rabszolgájává lesz.”¹⁴ A szabadok és a nem-szabadok időfelhasználása ellentétes: a szabadok rendelkeznek a szabadidővel, önmaguk szabadidejével, de a szabadok rendelkeznek a nem-szabadok idejével is. A szabadság korlátja a szabadidő korlátja. A két korlát összefügg.

A szabadidő megjelenésével megváltozik polgárok ízlése,¹⁵ új igény lép föl: a szabadidő kitöltése. A szórakozás problémává válása, az irodalom virágzása és a filozofálás egy időben, mintegy egységes folyamatként jelenik meg, amikor a munkamegosztás és a szabadidő megteremtette lehetőségüket, a társadalom pedig kifejlesztette szükségességüket. A történetkutatás, a művészetek, a szórakozás lehetősége, az élet élvezete tehát ezekben van: a munkamegosztás, a szükségletek kielégítése, a szabadidő és a vagyon.

Minden korhoz kötött, a hit, a bölcsesség, a tehetség korukból nő ki, és koruk hitelesíti őket, teljesítményük csak a kor mércéjével mérhető: „Ha tehát most életre kelne közöttünk Biasz, neveltségessé tenné magát a szemetekben..., ahogyan Daidalosról is azt állítják a szobrászok, hogy ugyancsak neveltség tárgya volna, ha most élne és afféle műveket alkotna, amilyenekkel jó hírnévre tett szert.”¹⁶

De az akkori teljesítmény ma is csodálatot kelthet, ha megláthatjuk formájában és tartalmában azt a lépcsőfokot, amelyre fölhágva eltávolodhattunk a múlttól, s eljuthatunk a holnapba, ha egyidejűleg összegez és előlegez!

A HOMÉROSZI EPOSZOK

A kilencedik-nyolcadik századra az őseredeti állapot felbomlott, de az archaikus léten alapuló hősök tetteit megéneklő regéket a közösségi emlékezet még őrizte. Arany János mondja: „*A hősköltemény eredetileg akkor alakul, midőn valamely nép hőskora már hanyatlóban van, de még nem ment feledésbe, s a harcok ősök emléke száz mondában, énekekben forog és él a nemzet ajkán. Ezen mondák lassanként egybeolvadnak, vagy előáll egy hatalmas szellem, mely az elszórt énekeket egy egésszé önti össze. – Így támadt a régi görögök két híres eposza, az 'Ilias' és 'Odyssea', melyekben a már készen lévő anyag rendezése Homérnak tulajdoníttatik...*”¹⁷ Az aoidoszok e durva nyersanyagot, a trójai háborúról fennmaradt énekeket, a népi hitvilág elemeit gyűjtötték össze, tudatosan megrostálták, alakították, értelmezték, belső összefüggéseiket felkutatták, vagy kigondolták, egymáshoz arányították, az egészet eposzi formában harmonikus egésszé szerkesztették.¹⁸ A rhapszódoszok e szóbeli anyagot sulykolták be, és adták elő kisebb, vagy nagyobb változtatásokkal, a hallgatóktól és a körülményektől függően itt vagy ott hangsúlyozva, tehetséggel, vagy üresen ágalva, de egyre inkább egységesen.

Az „**Iliász**” a maga végső alakját úgy érte el, hogy Homérosz neve alatt a népségtől különvált, hivatásos alkotók, a homeridák a hiteket, a mitikus történelmet, a kozmogóniai és kozmológiai vélekedéseket összefoglalták, tudatosan megrostálták, értelmezték, belső összefüggéseiket felkutatták, vagy kigondolták, egymáshoz arányították, és szigorúan kötött eposzi formában harmonikus egésszé szerkesztették. Szemléletileg egységes alapját az adta meg, hogy benépesítették a zeuszi Olümposzt a titáni erőkön, a khthonikus istenvilágon győztes istenekkel. Az eredmény az „**Iliász**”, a hellén törzsszövetség enciklopédiája és a görögség „**Bibliá**”-ja.

Az „**Odüsszeia**” külön megáll, de tudatosan az „**Iliász**”-t követi, miközben meghaladja annak naiv szemléletét: nem törzsi ismerettár, nem az **akhájok** győzelmének, isteni **bajnokok** vitészségének éneke, nem hősi eposz, nem **epopeia**. Az eposz egy **egyéni hős**, a **jelentéktelen** Ithaka királya **furfangosságának** és évtizedes **bolyongásának** regényes leírása, amely a nagy gyarmatosítás korának emberét részben előlegezi, és részben megjeleníti. Ezzel elvált egymástól a **népköltészet** és a **hivatásos** költői alkotás. Az „**Iliász**”-ban és az „**Odüsszeia**”-ban „*az egyszerűség költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam.*”¹⁹

Velleius késői századok után joggal állította: „*felragyogott Homerus oly híres tehetsége, mely példa nélkül való, a legnagyobb, aki műve nagysága és dalainak csillogása alapján egyedül érdemli meg, hogy költőnek hívják. Benne az a legnagyobb, hogy nem találtak senkit, aki előtte élt volna és ő utánozta volna, sem pedig olyat, aki utána őt utánozni tudta volna.*”²⁰

A HÉSZIODOSZI EPOSZOK

Hésziodosz is két epikus művel írta be nevét az irodalomtörténetbe. Ezek az „**Istenek születése**”, a „**Munkák és napok**”.

Az első, az „**Istenek születése**” alapvetően mitologikus tartalmú alkotás.²¹ A „**Theogonia**” nem történelmi freskó a törzsi világról, hanem **istenismeret**. A theognozia a megszemélyesített **természeti** erőket istenekként rajzolja meg. A „**Theogonia**” didaktikus eposz, a tanköltemények előképe.²²

Az „**Erga kai hémerai**”-ja a múlt helyett a **jelennek**, a termelő **munkának** és a **köznapi** megjelenítésére törekedett. Hésziodosz önmagának és környezetének képét rajzolta meg, helyenként az egész hagyományos, maga által is összefoglalt mitológiát teszi kérdéssé. A „**Munkák és napok**” utat tört a **műeposzok** műfajának.

Homérosz még szigorúan megőrizte az elmesélő kívülállását, Hésziodosz saját, személyes fájdmával és örömeivel telítette művét, s ezzel a születő líra hatásáról árulkodik, s a kibontakozó líra első hajtásait erősíti. Amíg Homérosz annak a költői céhnek képzetes alakja, amely a két eposz végső alakítását elvégezte, addig Hésziodosz nem a homeridák alkotói közösségek hangadója vagy csupán eszmeileg létező képviselője volt, hanem munkáit leíró élő alkotó. A társas szerzőség leáldozott, helyébe az egyéni mester lépett.

Így távolodott el már Hésziodosz is a hősi eposztól, a tulajdonképpeni eposztól. Nem véletlen, hogy a „**Homéroszról és Hésziodoszról, származásukról és versenyükről**” szóló

történetben a modern, a békés életre orientáló Hésziodosz nyer az archaikus, a harci erényeket megéneklő Homérosszal szemben.

AZ EPOSZOK ELLEHETETLENÜLÉSE

Hellasz szellemi életében szinte egyik napról a másokra és végképpen leáldozott a Homérosz típusú epika művelése. Az i. e. hetedik századra a hőskor lehanyaglott, eltűnt az a nemzedék is, amelyben a nép ajkán forogtak s alakultak a hősi mondák. Belinszkij a klasszikus eposzokat „*A gyermekkorát élő nép költői műveinek*” tartotta,²³ a gyermekkor elmúltával maguknak is el kellett illanniuk. A hősi eposz felett eljárt idő, de a hőskor képe az eposzban örök emlék marad, mint a gyermek képe a felnőttkori albumban.²⁴

Homérosz és Hésziodosz eposzai eltorlaszolták más hősköltevények kialakulásának lehetőségét és szükségességét, lehetett munkásságukat az „**Epikus ciklus**”-ban kiegészíteni, toldozni-foltozni, de meghaladni már nem.

Az eposz önmaga felett mond ítéletet, és hanyatlást látványosan hirdeti azzal, hogy eposzként jegyzi a Homérosz nevéhez fűzött **komikus** eposzt, a „**Margítész**”-t, hasonlóképpen az eposzt parodizáló „**Békaegérharc**”-ot. A „**Batrakhomakhia**” az eposzsal együtt egyben tárgyát, a theomakhiát, a titanomakhiát, a giganomakhiát, a titánok és a gígászok Zeus elleni küzdelmét is kifigurázza.²⁵

Az eposz ideje lejárt, de Homérosz és Hésziodosz óta is írtak eposzokat az eposzi kellékek számbavételével, tudatos és pedáns alkalmazásával, csak eltűnt mögülük az a szubsztancialitás,²⁶ amely az eposzt igazán eposzá teszi.²⁷

AZ ÍRÁSBELISÉG

Az epika felett az ítéletét az írásbeliség elterjedése hozta.²⁸ Az eposz létezése a rhapszódosz **memóriája** és **előadása**, ezzel szemben a líra, a tragédia és a komédia létmódja **lejegyzése**, **el- és felolvasása**, illetve **színpadi megjelenítése**.

A nagy eposzok mitológiai szemléletét látványosan a líra haladta meg, amit a hellének kilenc lírikus – Alkaios, Alkman, Anakreón, Bakkhülidész, Ibükosz, Pindaros, Szapphó, Szimónidész, Sztészikhosz – nevéhez fűztek. „*Az eposz a múltat beszéli el. A lírai költemény a jelent énekl meg*”.²⁹ Az a közös húzdelmet énekl meg, ez az egyéneknek, a részembereknek gondját, baját, örömét és vágyait szólaltatja meg. Eppen az írásbeliség az az emelő, amely „*megteremti a szellem magánszféráját*”.³⁰

A líra az arisztokratikus eposzok ellenpólusát képviselte, lévén „*a lírai költészet... mindenestül republikánus költészet*”.³¹ A jog írásba foglalása volt a jogbiztonságnak és a szabad, demokratikus polisz-berendezkedés feltétele és biztosítéka. Erre érzett rá lord Byron, amikor kijelenti:

*Kadmos betűje fennvagyon –
De rabnak szánta-e vajon?*³²

Az eposzsal és a lírával szemben hamarosan új trónkövetelő lépett föl: a tragédia. Arisztotelész látta: „*Mikor a tragédia és a komédia már kifejlődött, a költők... az iambuszok helyett komédiákat, illetve eposzok helyett tragédiákat kezdtek írni, mivel ezek a formák jelentősebbé és tekintélyesebbé váltak amazoknál.*”³³

Az eposz az udvarházak műfaja. Ha a líra republikánus költészet, akkor a dráma demokratikus műfaj, a nagy színházak nézői elé való, nem pedig a paloták mulatozó szűk társaságát szórakoztatja. A tragédia városi termék. Ezt Janus Pannonius is tudta:

*Nem falu hangján szólasz, élced városi ízű,
Régi Athén színházaiban hallottak ilyesmit.*³⁴

A tragédiát Theszpisz nevéhez kötik. Szkénés (ponyvás, sátoros) szekéren Eleusziszból jött Athénba, Dionüszosz-kosztümben, körülötte a kar tagjai kecskebőrbe öltözötten.³⁵ Azóta elveszett tragédiáját 534-ben vagy 536-ban mutatta be paptársaival Athén agoráján. Theszpisz újítása, hogy a kar mellett először szerepeltetett színészt, s ezzel megteremtette a drámai párbeszédet. A drámának politikai küldetése volt. A mitológiai témákat áthattották az evilági, sőt aktuálpolitikai események.

S még egy motívummal hozzájárult a városi kultúrához és demokratikus együttéléshez: az epikával és a lírával szemben ugyanis a drámát „*előre meg kell írni (tehát*

nélkülözhetetlen az írás-olvasás tudása”.³⁶ A fordulatban fejeződik ki a kölcsönviszony az írásbeliség, a könnyen megtanulható írásrendszer és a demokratikus politikai rendszerek kialakulása között.

A szó emberi tett, még inkább az az írás, a tárgyiasult, tárggyá vált gondolat. A szó és az írás veszélyes, mert törekvések és erők hordozója, mert állásfoglalás: szellemi agresszió vagy apológia.

AZ ÁLLAM ÉS AZ INDIVIDUUM

Mi lehetetlenítette el végül is az eposzírást? – a nemzeti társadalom felbomlása és az állam létrejötte, ami az egyént teljesen új életviszonyokba helyezte: *„Az egyedi szubjektum alárendelt helyzete a kifejlett államban végül megmutatkozik abban, hogy minden egyes individuum csak egészen meghatározott és mindenkor korlátozott módon részes az egészben. Az igazi államban ugyanis a közért végzett munka, mint a polgári társadalomban a kereskedelmi és ipari tevékenység stb., a legsokrétűbben megosztott, úgyhogy mármost az államélet egésze nem egy individuum konkrét cselekvéseként jelenik meg, vagy általában nem bízható az individuum önkényére, erejére, bátorságára, vitézségére, hatalmára és belátására, hanem amilyen számtalan foglalkozást és tevékenységet éppen magában-foglal, ugyanolyan számtalan cselekvőt kell elvégzésére kijelölni.*”³⁷

A kezdetleges egyén kezdetben gazdagabbnak mutatkozik, mint amikor a fejlettebb szinten a többi egyénhez fűződő érintkezési viszonyait megsokszorozza, a társadalmi test tagjaihoz, az államhoz, hatalmi és igazgatási szerveihez, mint tőle különbözőkhöz áll szemben. A *„kifejlett államban”*, amely mögött és amelyben a tevékenységek megosztottak és sokrétűek, az individuum ugyan maga is *„meghatározott”* része az egésznek, ő is egyike a *„számtalan cselekvő”*-nek, de csak *„korlátozottan”* léphet kapcsolatba az összessel, és *„alárendelt”* az összes többinek. Érintkeznek egymással, s ez adja a társadalmi testet és a *„kifejlett állam”*-ot. Ott korlátatlansága mérhetetlenül szűk mozgásteret biztosít az egyén részére, míg itt korlátozottsága mérhetetlenül kitágítja mozgásterét. A korlátatlanság és a korlátozottság dialektikája így szól bele az egyének tényleges életébe és az irodalmi hősök ábrázolásába.

Az állam és a törvénykezés megjelenése a korábbiakhoz képest teljesen új helyzetet teremtett: *„egy bűncselekmény megbüntetése már nem egy és ugyanazon szubjektum individuális hősiességének és erényének dolga, hanem szétválik a maga különböző mozzanataira: a tényállás kivizsgálására s megítélésére, a bírói ítélet kimondására és foganatosítására – sőt, még e fő mozzanatok mindegyikének is vannak speciálisabb különbségei, amelyekből az egyedi individuumok csak egy bizonyos oldalt hoznak működésbe. Azt, hogy a törvényt alkalmazzák ezért nem egy individuum dolga, hanem sokoldalú együttműködésből s ennek megállapított rendjéből összegződik.*”³⁸

S hogy világos legyen miről is van szó, hozzáteszi: *„Éppen ebben különbözik a büntetés a bosszúállástól... A bosszúállás is lehet önmagánvalósága szerint igazságos, de azoknak a szubjektivitásán alapul, akik az elkövetett tettel törődnek és akik saját szívük s érzésük jogán az igazságtalanságot megtorolják a bűnösön. Például Orestes bosszúállása igazságos volt, de csupán a maga partikuláris erénye szerint hajtotta végre, nem pedig ítélet és jog szerint.*”³⁹

Kiderül, hogy a körülményeknek és a viszonyoknak ez a megváltozása vezet el ahhoz, hogy az individuumnak az a teljessége, ami az eposzokban, egy Akhilleusz vagy egy Hektor magatartásában megmutatkozik, hamarosan lehetetlenné válik, mert az egyénhez kötött, szubjektív, partikuláris volt, amellyel szemben az államban és a törvények hálójában tevékenykedő egyén társadalmilag objektívan és az általánosságban cselekszik.⁴⁰ Mintha – Hésziodosz szavait követve – az ember emberségét az állam és a törvénykezés adná meg: *„Zeusz Kronidész csak az emberi nemnek hozta e törvényt...”*⁴¹ Az eposzok ellehetetlenülnek, mert eltűnnek az eposzi szituációk és az eposzi hősök. Kibontakoznak azok a most már irodalmi mondható műfajok, amelyek szemben az eposzsal mindmáig élőknek bizonyulnak: a líra és a dráma.

A LEGSZEBB A POLISZ

Az egyiptomi papok szerint Athénben „születtek meg a legszebb tettek és a legszebb állami berendezkedések mindazok közül, amiről csak hallottunk az ég alatt.”⁴² Leszboszi Alkaiosz költeményében így vall:

*Nem szépen-épült, széptetejű lakok,
nem jólrakott nagy kőfalak és utak
adják a várost, nem hajógyár,
ámde olyan lakosok, kik avval*

*mi megvan, élni tudnak...*⁴³

Szophoklész az „**Oidipusz király**”-ban hasonlóképpen:

*Mivel semmi a torony, semmi a hajó
a benne-népes emberektől özvegyen.*⁴⁴

Talán Szolón mondta: „Az tartjuk ugyanis, hogy nem az építmények – a falak, templomok, dokkok – teszik a poliszt, hanem ezek szilárd, mozdulatlan testként csupán az állampolgárok befogadására és védelmére szolgálnak; a lényeg azonban szerintünk a polgárok, mert mindezt ők töltik ki, ők rendezik, építik és védik, azt teszik, amit bennünk valamennyiünkben a lélek.”⁴⁵ Mármost egy olyan gondolkodó számára, aki alkotmányt adott Athénnek, bizonyára a szépen-épült lakok mellett fontosak voltak, ha nem fontosabbak, a szépen élő lakók. A két dolog bizonyára összefügghetett gondolkodásában, a város tervszerű kialakítása és a város társadalmi berendezkedésének megváltoztatása ugyanannak az utópisztikus társadalom-átalakításnak a két oldala.

Arisztotelész is tudta, hogy itt probléma van: „**kérdéses** az a tétel, hogy mikor és hogyan nyilváníthatunk egy államot ugyanannak, ami volt, s mikor nem ugyanannak, hanem másnak. A nehézségek legfelszínesebb tárgyalása a helyre és az emberekre irányul: mivel lehetséges, hogy a hely és az emberek megoszlanak, s az egyik rész az egyik, a másik rész a másik helyen telepszik meg. A kérdést ebben a formában a könnyebb megoldásnak tekinthetjük, mert ha többféle értelmezése van a városállamnak, akkor könnyű az ilyen vizsgálódás, de ugyanilyen arra vonatkozólag is, hogy az ugyanazon a helyen lakó embereket mikor tekintjük egyetlen városállamnak. Nyilván nem a **falaktól** függ.”⁴⁶ Az athéni Nikiasz ismételte meg később a tételt: „nem a falak és az üres hajók, hanem a férfiak alkotják az államot.”⁴⁷

Németh György úgy véli, hogy „könnyen félrevezethetnek minket e sorok, mintha bármely görög fejében valaha is megfogalmazódott volna olyan gondolat, hogy a polist különféle épületek teszik polisszá.”⁴⁸ Valami csak ott motoszkálhatott a hellén főkből, hogy ha filozófusok, költők, politikusok vitatják: a falak vagy a lakók „adják a várost”?

A polisz természetesen jelenti a várost is, az utakat, a lakokat, a gyárakat, a falakat, végül a lakókat és az építést is. A polisz azonban mindig is több volt ennél. A polisz: állam, város, társadalmi és politikai berendezkedés, a városlakók közössége. Eredetileg a város falakkal határolt szakrális terület.⁴⁹ A tiltakozás, hogy a várost építményeivel azonosítsák, a mítosz ellen irányult, ez teszi érthetővé, hogy miért az ellenkezés azokkal, akik a poliszt a városfalakkal azonosítják.⁵⁰ A nagy gyarmatosítás, majd a poliszt dúló véres hatalomváltások, végül a lüdi és a perzsa támadás elől egész poliszok elköltözése ébresztettek rá a gondolkodó főket: a polisz nem területe és kiépítettsége, hanem a politikai test – a polisz-társadalom. Ha a város szép, akkor szép mint poliszközösség, és szép mint épített egység.

A TÁRSADALMI SZÉP

Az ifjú Hegel ezt vallotta: „A régi korokban a **szép** közélet volt minden ember erkölcsse, a szépség mint az általánosnak és az egyesnek a közvetlen egysége, olyan műalkotás, amelyben nincs az egésztől elkülönült rész, csak ez a zseniális egység létezik az önmagát tudó szubjektum és megjelenés között.”⁵¹ Majd így folytatja: „Az alkotmányban a szellem létrehozza a **tartalmat** önmagából; **önmagát** alkotja meg, de a tárgynak a formájában teszi tartalommal **magát**, és mint kormányzat a szellem az önmagában bizonyos szellem, mely tudja, hogy ez a **saját** tartalma, és a hatalom e tartalom fölött – **szellemi tartalom**. Tehát a szellemnek most úgy kell létrehoznia ezt a tartalmat mint olyant, mint önmagáról tudó

*tartalmat. Ebben a formában a szellem közvetlenül azonos a művészettel, a végtelen tudás, mely közvetlenül eleven, amely saját maga kiteljesedése, s visszavette magába a természetnek és a külső szükségszerűségnek, a magáról való tudás meghasonlottságának és igazságának minden másra-szorultságát.*⁵²

Az esztétikai monográfiák és kézikönyvek tele voltak és vannak a **természeti** szép meghatározásával és értelmezésével. Az eddigiekből kitűnik, hogy a „szépség” megilleti a társadalmi testet is. Ha a művészi szépet és a természeti szépet összevetjük a „szépség” fogalmával, akkor kiderül, hogy mindkettőben társadalmi tartalom rejlik, s ez a tartalom adja a szépet, de nyilvánvalónak tűnik, hogy akkor és csakis akkor, ha maga ez a társadalmi tartalom szép. A szépség hordozója a természetben és a művészetben egyaránt a társadalmi szép, azt ragyogják vissza, azt közvetítik felénk, azt érzékeli a szubjektum a maga környezetében, alkotásaiban és műalkotásaiban

Erett gondolkodóként Hegel mindezt így foglalja össze: *„Az elv, amelyből ki kell indulniuk, a szubjektív és az objektív akarat egysége. Politikai szempontból is ez a közép, a szépség az, amelynél megállnak a görögök és amely a görög alkotmányhoz vezet... a görög alkotmány, az erkölcsiség formája, a szép alkotmány, amelyben a jó, a jogos mint erkölcs és szokás van a természet módjára, egy szükségszerűség módjára. Görögország alkotmánya tehát szép politikai alak volt, nem a műveletlen bizalom patriarkális állapota, hanem valami mindenképpen törvényes.*⁵³ Szerinte tehát nem a polisz ökonómiai, szociális, politikai, jogi és szellemi viszonyaiból fakadt a görög élet szépsége, hanem a politikai közép a szépség forrása, amikor a törvénykezés, az alkotmányozás „a szépség elve szerint” formálódik.⁵⁴

A jó és a szép, a törvény és a jog viszonyát érzékelteti Szophoklész:

*Ki a földnek törvényeket ad,
jogot, mit az isteni eskü véd,
az a városban az első; de hazátlan,
akinek jó, ami nem szép.*⁵⁵

A „jó”, vagyis az, ami az embert állampolgárrá teszi, azaz a törvényes és a jogos egyben a „szép” is. A rút, a törvénytelen és a jogtalan követése csak az egyén számára lehet „jó”, aki ezzel kizárja magát az emberek társadalmából, hazátlaná lesz.

Bizonyos mértékig Szophoklész is, Hegel is joggal mondja azt, amit mond, mert ha „az ember... a szépség törvényei szerint is alakít”,⁵⁶ akkor ez a tevékenységének totalitására, a városteremtés aktusára, a társadalmi test kialakítására és önmaga kiművelésére is áll. A poliszt széppé szabad polgárai teszik.⁵⁷ A hellének, az athéniak „teljes szabadságban nevelkedve... és nemes születéssel rendelkezve, sok nemes tettet tártak az emberiség elé mind egyénileg, mind közösen, mert úgy gondolták, hogy a szabadságért még görögökkel is harcolniuk kell a görögök érdekében, s barbárokkal is az összes görög érdekében.”⁵⁸ Platón joggal mutatott rá, hogy Athénban „olyan nagy szólásszabadság uralkodik, mint sehol Görögországban”.⁵⁹ Ehhez teszi hozzá szüünopei Diogenész „Amikor megkérdezték, mi a **legszebb** az emberek között, azt felelte: 'a szólásszabadság'.”⁶⁰

Az eredmény egy olyan korszak, amelynek el nem múló bája abból fakad, hogy az ősi Hellasz az a hely, „ahol **legszebben** bontakozott ki” az emberiség soha vissza nem térő ifjúsága.⁶¹ Legszebben, mert a polisz rendszer a lehetséges együttélési formák sokszínűségét bontakoztatta ki a pelaszgok idejétől a hellénizmusig, Athéntól Spártáig. Legszebben, mert a klasszikus korszak egyedüli olyan viszonyát teremtette meg, amelyből kinőhetett a társadalmi érintkezési viszonyok rendkívüli történelmi gazdagsága, s amiben megtestesült mindaz, amit az európaiság néven foglalhatunk össze. Legszebb, mert az antik kor legszabadabb és leghumanizáltabb viszonyain az emberi műalkotásoknak mindmáig példaképét, halhatatlan mintaképét, arányosságát, mértékét, összhangját, szimmetriáját, ritmusát, harmóniáját, élettéliségét alakították ki képekben, szobrokban, irodalomban, táncban és zenében, emberi környezetben. Szolont és Peiszisztratoszt körbevette a polisz szépsége és tevékenységük a legszebb állami berendezkedéssé tette az athéni poliszt mindazok közül, amikről csak hallottunk az ég alatt.

A kozmológia, a szociológia, a politika és az esztétika összekapcsolása nem véletlen. A kor levegőjében ott lebegett a **szépség elve**. Szolón, Alkaios, Platón Szophoklész és Hegel fölismert, de nem tudatosított magában egy jelentős összefüggést, amit az egyoldalúan a **természeti szép**ből kiinduló szemléleti materializmus nem látott meg: az ember aktív, tárgyi, gyakorlati tevékenységéből fakadó és abban megvalósuló **társadalmi szép**et.

A természeti szép egyoldalú kiemelése és a társadalmi szép problémájának negligálása a hagyományos materializmus bűne és hagyatéka.

KELET RÚTSÁGA

Ha a szépség egy társadalmi alakot is megillet, akkor nem kevésbé vonatkozhat rá a rútság is. Szolón a hatalom szépségéről és rútságáról, a hellén és a keleti szemlélet különbségéről világos képet festett.

Így az egyik: *„Kroisoszt valósággal elborította a pompás biborpalást, a sok drágakő és díszes aranyékszer, sok drága és ritka holmi, amelyektől a trónján ülő király lélegzetelállító látványt nyújtott. Amikor azonban Szolón megállt Kroiszossal szemben, a meglepetés legkisebb jelét sem árulta el, és nem mondta el azokat a magasztaló szavakat, melyeket a király elvárt tőle. Nem csinált titkot belőle – sőt azoknak, akiknek jó szemük volt hozzá, hogy észrevegyék, világosan ki is mutatta –, mennyire megveti az efféle ízléstelenséget és hiú dicsekvést”*.⁶² Az arkhón a tobzódó csillogás mértéktelenségében, a lélegzetelállító pompa ízléstelenségében a nagykirály hiúságát, dicsekvését, jellemhibáját látta. Önistenítése, a korlátlan hatalom zabolátlan tetszergése, az önkény látványos fitogtatása egy polisz-polgár számára természetellenes és visszataszító, mondhatni, rút volt. Hogy érzékeltesse az értékek hierarchiáját, Szolón rámutat, nem aranyból, vasból készítik a kardokat.⁶³ Ez a nagykirály számára bizonyára érthető, mert az őt mozgató két értéket állítja párhuzamba: Kroisoszt a hatalom, Krözust a kincsképzés érdekli,⁶⁴ ami Szolón számára sokadrangú volt.

Más így tudja: *„Kroisosz tarka ruhával ékesítette fel magát, trónjára ült és megkérdezte: látott-e már szebb látványt? (Szolón) azt felelte: kakasokat, fácánokat és pávákat – őket a természet díszítette fel ezerszer szebb ékességgel.”*⁶⁵ Kroisosz magamutogatását a bölcs athéni az állati szép – a természeti szép – mögé helyezte. A **természetes** Szolónnál azonban elsősorban a törvényekkel rendezett, a mértéket megvalósító polisztársadalom.

A görög élet szépsége, kelet merevsége és az újkor prózaisága Hegel számára nyilvánvaló volt.

EUFEMIZMUS

A társadalom szépséghibái ellehetetlenítették az eposzok naiv szókimondását.⁶⁶ Az eposzi időkben az istenek az emberek között jártak s keltek. Hová lettek? Mivé lettek? Íme!

Peisizisztratosz, amikor másodszor ragadta magához a hatalmat, Athénba bevonulva díszes szekéren ült, mellette egy Pallasz Athénének öltözött gyönyörű, a szüzet játszó, de a hagyomány szerint feltehetően laza erkölcsű Phüé nevezetű leányzó. Őt csupán a legnaivabbak, a gyermekek és a gyermetegek azonosíthatták az istennővel. A türannoszak szüksége volt a színjátékra, a teátrális kulisszára, hogy a szentség mázát kölcsönözze idegen zsoldosokból álló fegyveres kíséretének, és az alkotmány formális betartásával leplezett erőszakos, alkotmányellenes hatalomátvételének.

Már első hatalomátvételekor is látványos tragikomédiával örvendeztette meg az athéniakat. Sebet ejtett önmagán, s azzal lázította a népet, hogy ellenfelei merényletet követtek el ellene. Az elkábított és fellázított népgyűlés a hatalmat Peisizisztratosz kezébe helyezte, aki arra használta azt fel, hogy megszállja az Akropoliszt, s lefegyverezze a népet.

Volt kitől tanulnia!

Pályafutását már Szolón, Peisizisztratosz rokona és elődje is egy színjátékkal kezdte. Halálbüntetés terhe mellett tiltották, hogy Szalamisz elleni háború mellett szóljanak. Erre ő *„örültséget színlelt, s családja elterjesztette róla, hogy megzavarodott.”*⁶⁷ Amikor *„Szalamisz”*⁶⁸ című költeményét elénekelte, akkor *„A törvényt nyomban érvénytelennek mondták ki, és Szolont választották meg hadvezérnek.”*⁶⁹ A népgyűlésen elérte a Megara elleni háború megindítását, Szalamisz felszabadítását. És amikor majd Peisizisztratosz zsarnokságát bírálni merészeli, a türannosz és fullajtárjai Szolont ismét örültséggel rágalmazzák meg. Megérdemelte.

Szépséghibák? Alig említették, de a gondolkodók tudatalattijában ott lapult a társadalom mélyében megbúvó rabszolgaság tudata. Megrendítették a patriarchális társadalom egységét a vagyonból fakadó egyenlőtlenség és jogtalanságok:

*Sok gaz dúslakodik, de nyomor jut a legnemesebbnek...*⁷⁰

És ott volt a politika, a hatalmi harc a maga hazugságaival és színjátékaival!

Az athéniak hamar megtanulták, „*hogy a kellemetlen dolgoknak kellemesen és emberségesen hangzó nevet adnak: ezért nevezik a rossz hírű nőket barátnőiknek, az adókat hozzájárulásnak, a katonaságot városi őrségnek, a börtönt bennlakásnak. Nos, úgy látszik, Szolóné volt az ötlet, hogy az adósságok eltörlését 'teherlerázásnak' nevezze.*”⁷¹

Ha ez mind nem segített, jöhetett a rendőrség.

A RENDŐRSÉG SZÍNRE LÉP

Athénben, ahol „*mindenki mindenkinek ellensége, mind a magán- mind a közéletben, sőt mindenki önmagának ellensége*”⁷² már Szolón törvényt hozott az államrend felforgatói ellen,⁷³ kötelezővé tette a törvényszegők feljelentését, a besúgó elnevezése a „*szükophantész*” (fügecsempész) szóból „*kellemesen és emberségesen hangzó*” szükophanta, fűgész lett. Ezzel létrejött a hivatásos és az alkalmi feljelentők díszes, azóta sem nélkülözhető tábora.

Egy lépés, és Peiszisztratosz, Athén türannosza a megszedített népgyűlés felhatalmazásának birtokában megszervezte a „*korünehporoszok*”-ból (buzogány- vagy husánghordozókból) Hellasz első rendőrségét.⁷⁴

Az államszervezet és a jogrendszer kiépítése, a rendőrség megszervezése, a líra előretörése, a dráma diadalútja, az eposzok lejegyzése olyan események, amelyek **egy időben és egy helyen** történtek. Hegel felfigyelt erre az egyidejű, látványos politikai és szellemi átrendeződésre és kereste azt a társadalmi szituációt, amelyben értelmezhető az epika válsága és az új művészi közlési formák megjelenése. Feltételezte, hogy a folyamatokat egyterűsége és egyidejűsége nem véletlen. De Hegel nem volt naiv nem hihette, hogy a buzogányhordozók fegyverzete hallgattatta el az eposzokat recitáló rhapszódoszokat, s hogy az írókat az új időmértékre a türannosz-kísérők masirozása ihlette. Egyik sem tudott volna tragédiát akarni és alkotni, lírai dalokat költeni, ha nem jelennek meg új társadalmi tevékenységek, érintkezések és kollíziók, amelyek a politika és a tragédia tehetséges alkotásaiban virágoznak ki.

Az eposz ellehetetlenülésének és a rendőrség fellépésének viszonya külsődlegesnek és esetlegesnek tűnik, de ez éppen úgy látszat, mint az, hogy az egyik a másiknak az oka. Mindkettő egyazon világállapot terméke és eleme. Ezért nem lehetnek közömbösek egymás iránt. Az állammal, az egyéni bosszú helyett az állami bűnüldözéssel és büntetéssel megváltozik a közösség és az individuum kapcsolata, a rendőri gondoskodás és felügyelet közvetíti az általános lehetőségek és az egyéni célok elérése között, ezzel kirajzolódik az egyén új mozgástere, s természetesen mindennek művészi ábrázolása. Erről mondja Thuküdidész: „*Az athéniak az elsők között hagytak fel a fegyverviseléssel és szakítva a régi életmóddal, kényelmesebben kezdtek élni.*”⁷⁵ A fegyverviselés, az egyéni bosszú eszközt főlvaltja az állami erőszak, s letéteményese, a rendőrség.

Hegel számára a rendőrség nem egyszerűen az állam és a jog elemeinek egyike, hanem kitüntetett helyet foglal el közöttük: „*a rend mint cselekvő hatalom a külső állam, amely, amennyiben az a magasabban: a szubsztanciális államban gyökerezik, mint államrendőrség létezik.*”⁷⁶ Az államrendőrség tehát a polgári társadalom konkrétsága, külső általánossága. Ehhez az is hozzájárult, hogy a buzogányhordozók, a rendőrség peiszisztratoszi megszervezésével zárult le az athéni állam kialakulása, ez tetőzte be Drakón és Szolón államépítő kezdeményezéseit. A polisz polgára számára a közhatalom eleinte, közvetlenül és leginkább mint rendőrség jelentkezik. Ha a társadalmi rendet védő állam **külsődlegesen** az államrendőrségben létezik, akkor a rendőrség kiemelése a totalitásból és szembeállítása az epikai költészettel nem teljesen alaptalan.

A rendőrség megszervezése ideológiai következményekkel járt, ösztönzően vagy riasztóan hatott a szellem mindennapjaira, az alkotók tevékenységére, a művek élvezőire. A társadalom, az államhatalom ugyanazt a türanniát védelmezte a **szellem** fegyvereivel és a **pénz** erejével, mint a buzogányhordozók a maguk igencsak anyagi **husángjaikkal**.⁷⁷

AZ AISZÓPOSZI VÉR SZENNYE

A tragédia a pánhellén válság tüzeiben, Aiszkhülosz munkásságában újult meg Athénban.⁷⁸ Az új helyzet készítette a dráma-költőket, hogy a mitológiai anyagot a jelennek szóló mondanivalóval telítsék, s még inkább, hogy evilági történeteket vigyenek színre. Phrünikhosz „**Milétoz elfoglalása**” és a „**Föníciai nők**” című drámájában⁷⁹ a perzsa támadások fájdalmas eseményét vitte színpadra, Aiszkhülosz pedig megírta a „**Perzsák**”-at,

mégpedig nem a győztes hellének, hanem a vesztes perzsák szemszögéből. E drámák már nem a jelennek, hanem a jelenről szólnak!

Szimónidész „gyakran került abba a helyzetbe, hogy valamely zsarnokot vagy más ilyenfajta embert megdicsérjen vagy dicsőítsen; nem szíve szerint, hanem kényszerből.”⁸⁰ A pénzviszonyok meghatározóvá válnak: „a látszat még az igazságot is legyőzi” – vallja Szimónidész.⁸¹ Erről Pindaros egy őszinte pillanatában így írt:

...akkor a Múza se volt még
bérdalos, se pénzleső,
s nem kínálta áruként,
még az édes Terpszikhore sem a dalt,
színezüstre váltva át a
lágyszavu himnuszok arcát...⁸²

Amit nem ért el a pénz, azt elérte az erőszak.

Diopethesz Athénban beterjesztett egy aszebeia-törvényt, „hogy azok, akik az isteni dolgokat nem tisztelik, vagy előadásokat tartanak az égi jelenségekről, állíttassanak a törvény elé”⁸³ Prótagorasz kétes dicsősége, hogy művét, „Az istenekről” elsőnek vetették máglyára. Anaxagorasz az istentelenség vádjával vetették börtönbe és száműzték. Aiszkhülosz ellen per folyt egy misztériumi titok színpadi kifecsegése miatt.⁸⁴

A „**Milétosz elfoglalása**” mély hatást gyakorolt az athéniakra: „sokféleképpen és nyíltan kimutatták, hogy Milétosz bukását súlyos csapásnak tekintik... az egész nézőtér könnyekre fakadt. A bemutató után pedig ezer drakhma bírságra ítélték Phrünikhoszt, amiért felidézte az egész várost mélyen lesújtó szerencsétlenség emlékét, s megtiltották a dráma további előadásait.”⁸⁵ Meglehet, hogy a dráma khorégosza (mecénása) Themisztoklész volt, s a perzsák elleni hangulatkeltés válthatta ellenerőinek felháborodását, a drákói nagyságú pénzbüntetést és a betiltást.

Szelíd fabuláinak kritikai éle, józan népi szemléletű társadalombírálat és gyengéd mítoszkritikája miatt Aiszóposz a delphi papság áldozata lett. A delphi papok koncepcióis ízű indokkal – szentségtöréssel, istentelenséggel, illetve templomi aranytárgy elrablásával vádolták meg és ítélték el őt.⁸⁶

Arisztotelész másképpen tudja: „valamilyen vizálya támadt az ottaniakkal, mert az áldozatot bemutatta ugyan, de a pénzt visszaküldte Sardeisbe, mondván, hogy az emberek nem méltók arra, hogy gazdagítsa őket. Azok pedig a templomrombolás vádját koholták ellene, hogy megölhessék.”⁸⁷ Kroiszosz által Delphoinak küldött pénzadományt – ami bizonyára jelentős összeg lehetett – nem adta át a pénzéhes delphi papoknak, hanem visszaküldte. Püthia megrövidítése akkoriban is a legnagyobb szentségtörés és legelítélendőbb istentelenség lehetett, amivel szemben nem maradhatott el a megtorlás.

Akár ezért, akár azért, akár mindezekért együttvéve oltották ki az életét – egy szikláról letaszították –, s ezért mondták a hellének később a gyilkolás koholt vádlójáról: „aisópusi vér szennyezi be”.

Hellasz már nem ismerte a politikai és a vallási türelmet.

A HOMÉROSZ-KULTUSZ

Ellentmondás: amikor az eposzírás történelmileg ellehetetlenült, éppen akkor Spártában és Athénban Homérosz-kultusz bontakozott ki.

Spártában a rhétrait kidolgozó rejtélyes Lükurgosz kezdeményezte, aki „Ázsiában ismerkedett meg Homérosz költeményeivel... Amikor látta, hogy a költemények erkölcsi és politikai tanulsága jelentősebb szórakoztató s gyönyörködtető hatásuknál, szorgalmasan lemásolta és összegyűjtötte, hogy magával hozhassa őket hazájába. Homérosz költeményeinek hírét homályosan már ismerték, sőt egyes részeit itt-ott meg is lehetett találni a görögöknél, de széles körben csak Lükurgosz tette ismertté őket.”⁸⁸ Lükurgosz a verseknek nem művészi értékét tartotta nagyra, összegyűjtésüket politikai érdekből, a régi dicsőség megidézéséért, etikai becsükért kezdeményezte.

Része van benne annak a kornak glorifikálása és visszavárása, amely még Akhilleuszokat és Hektorokat szült. Ehhez járultak a lüd támadások, Kroiszosz manőverei, valamint az egyre érzékelhetőbb perzsa veszedelem. Homérosz megidézése, példája erősítette a poliszok összefogását, s növelte az egység mellett kiálló poliszok hírnevét.

Ez volt az athéni Homérosz-reneszánsz hajtóereje is. A költőt a polisz tekintélye növelésére kisajátította, ugyanis Szmürna, Homérosz állítólagos szülőhelye Athén alapítású gyarmat volt. Szolón rendelkezésére Homérosz „műveit előírt sorrendben kellett előadniuk a rapszodoszoknak: ahol az első befejezte a szavalást, ott folytatta a következő.”⁸⁹ Nevéhez kötnek egy hamisítást: „Egyesek azt mondják, hogy Homérosz hajófelsorolásának ehhez a sorához: 'Hozta tizenkét bárkáját Szalamiszból' ő hozzáfűzte a következőt: 'és odavitte, hol állt sűrű hadrendje Athénnek'.”⁹⁰ A beszúrás az athéni hegemonia-igény ideológiai alátámasztását szolgálta.

Kezdeményezését utóda, Peiszisztratosz, Athén türannosza folytatta. Megbízta Onomakritoszt, hogy Anakreón, Künaitosz és Szimónidész bevonásával szervezze meg a költő hagyatékának gondozását. A szájhagyomány összegyűjtésével, megrostálásával, a hitelesek tartott szövegek kiválasztásával, írásba foglalásával állították össze az eposzokat.⁹¹ Ezzel önmagukból kifordították, a szóbeliségből az irodalmi műfajok közé emelték.

Így az eposzok hitelesnek ítélt és kanonizált szövegét kivonták a helyi hatalmasságok hatóköréből, lehetetlenné tették érdekeikhez való idomítását. A Homérosz-kultusz tehát nem az arisztokrata szemlélet restaurálása. Ha Lükurgoszt, Szolónt és Peiszisztratoszt egyáltalán érdekelte Homérosz költeményeinek esztétikai értéke, akkor csak annyiban, hogy azokat hatalmuk szolgálatára ki- és felhasználták. Akaratuk ellenére elévülhetetlenek irodalomtörténeti érdemeik.

PARÁZNA ISTENEK

A türannoszok hatalmi érdekből támogatták, az Orthagoidák pedig arisztokráciát dicsőítő voltak miatt tiltották be Sziküonban Homérosz hagyatékának ápolását, költeményeinek recitálását.⁹² Elméletileg és a legélesebben a Megalé Hellasz-i Eleában működő kolophóni Xenophanész vetette el az eposzokat, mert „rég mesék”, „hajdani képzetek”,⁹³ és mert:

*Rákent isteneinkre Homérosz Hésziodosszal
minden olyant, ami gáncs vagy szégyen az emberi nemnél:
lopni, paráználkodni, s amellet csalni is egymást.*

-----
*mily sok büntettét hirdették isteneinknek...*⁹⁴

Hová lett „a költemények erkölcsi és politikai tanulsága,” amit Lükurgosz, Szolón és Peiszisztratosz oly nagyra tartott? Maradt helyette az isteni szemérmetlenkedés, paráznaság, az erkölcstelenség, a lopkodásuk, a szélhámosságuk, maradtak bűncselekményeik.⁹⁵

S ha az állatoknak, mint Aiszóposz meséiben, kezük volna, úgy magukhoz hasonló isteneket mintáznának,⁹⁶ amilyenek az emberek, olyanok isteneik is, éljenek Hellaszban, Etiópiában vagy Thrákiában.⁹⁷ Elvitatták az irodalom művészi kvalitását is: „Homéroszt [is] érdemes volna a versenyekről kikergetni és megkorbácsolni [és] Arkhilokhoszt [is].”⁹⁸

Hogy ne legyen kétségünk aziránt, hogy Homérosz és Hésziodosz **archaikus** világképének és **emelkedett** művészetének bírálata milyen társadalmi töltetű, idézzük Arisztotelészt, aki szerint Xenophanész és társai „mikrón agriokoteroi”, azaz „kissé parasztosak”, „darabos eszűek”, vagyis közönségesek. Ez talán az első, hogy egy költői és filozófiai teljesítményt visszavezetnek szociális tartalmára, s értékeit annak alapján ítélik meg

A RENDŐRSÉG SZORÍTÁSÁBAN

Hogy mind esztétikájában, mind enciklopédiájában, mind jogfilozófiájában Hegel késztetést érzett arra, hogy a rendőrséggel foglalkozzon, s éppen így foglalkozzon, azt megvilágítják azok közvetlen élettények, amelyek gondolkozását egyenesen ebbe az irányba terelték. A **buzogányhordozók** megjelenése Athénben, a **rendőrségi akciók** Berlinben keresztezték és felerősítették egymást gondolkodásában.

Hegel közvetlenül bambergi lapszerkesztőként ismerkedett meg a cenzúra szűk és nyomasztó korlátaival. Nem különb a helyzet az egyetemeken sem. Ezt saját bőrén érezte. Hegel 1801-ben került a jénai egyetemre. Fichtét két évvel korábban, 1799-ben, incidensek sora után kiebudalták Jénából. Fichte 1794-ben Goethe-hez írja levelében: „Helyzetem veszélyes. Egy bizonyos osztály szabályos szövetséget kötött ellenemre... nem lehetek bizonyos a következményeket illetően – egy szóval eltávolítanak... stb. stb...” Majd folytatja: „**Előadásaimon azonban semmit sem változtathatok, ha nem helyeslik őket, akkor a**

*legteljesebb nyilvánosság előtt be kell, hogy tiltsák őket. Nekem azt kell, és azt fogom mondani, amit a legalaposabb vizsgálat után igaznak tartok. Tévedhetek; naponta megmondom a hallgatóimnak, hogy tévedhetek; engedni azonban csak észérveknek engedhetek.*⁹⁹ A konfliktust Hegel ismerhette. Amint tehet, menekült Jénából.

Tele illúzióval vállalja el 1818-ban filozófiaprofesszori kinevezését a berlini egyetemre. A porosz kultuszminiszter reformpolitikája filozófiai támogatását várja el tőle, ami párosult Hegel törekvéssel. Illúziói hamar szertefoszlottak. A reakció ürügyet keresett és talált, hogy visszavonják a liberális kormányzati intézkedéseket. A restaurációs politika következménye az egyetemi kinevezés politikai ellenőrzése, az egyetemi előadások rendőri felügyelete, a professzorok és a hallgatók rendőri zaklatása, egyetemről való eltávolításuk, kényszernyugdíjazásuk, perbefogásuk, egyáltalán a politika és a tudomány konfliktusa.

Hegel panaszkodik professzor társának „fájdalmas tehetetlenségére”, perifériális helyzetére, összekötéseinek hiányára, mint írja „*semmi kapcsolatunk a befolyásos és befolyásukat érvényesíteni tudó körökkel.*”¹⁰⁰ 1819. október 30-i, Creuzerhez írt levelében így összegzi körülményeit: „*Hamarosan 50 éves leszek, s ebből harmincat a félelem és a reménykedés ezen örökösen nyugtalan korszakában töltöttem el és azt reméltem, egyszer majd vége lesz a félelemnek és reménykedésnek. Most látnom kell, hogy ez egyre tovább tart, sőt, borús pillanataimban úgy vélem, hogy ez egyre rosszabb lesz.*”¹⁰¹

Európában és Poroszországban a reakció ünnepli győzelmét. Ilyen körülmények között és ilyen hangulatban ült hozzá jogfilozófiája megírásához.

AZ ÖNCENZÚRA

Közben félelme konkrét alakot öltött, kézzelfogható lett. Professzor társa, de Wette egyetemről történő eltávolítása, továbbá Schleiermacher professzor és Schultz kormány megbízott vitája nyomán kényszerül önvédelemre, ami méltatlan alkalmazkodásra készítette a karlsbardi határozatok alapján kinevezett kormány megbízott elvárásaihoz.¹⁰² Ehhez járult az új cenzúrendelet, amely a 20 ívnél rövidebb kiadványokat is előzetes cenzúrának vetette alá.

Hegel felméri a lehetőségeket. Mit tehet reálisan a közhatalommal szembekerülő professzor, akinek „nyilvános, a közönséget érintő egzisztenciája van, főképpen vagy kizárólagosan államszolgálatban.”¹⁰³ A tudós és a művész előtt a sok becstelen alternatíva mellett csak egy etikus lehetőség nyílik meg. Természetesen, Hegel tudatosan ezt választotta. Mindezek számításba vételével a jogfilozófia kész kéziratát Hegel visszavonta a nyomdából, s még mintegy háromnegyed évig dolgozza át szövegét.

Reagálása nem lehetett más, mint az **öncenzúra**, amit Hegel „**Jogfilozófia**”-ja végső megformálásánál **tudatosan** választott, hogy a hatalom nyomását, a cenzúra packázását, a rendőrség általi elhallgattatást, a publikálási és oktatási lehetőségek elzárását elkerülje. Éppen úgy áltatta magát, mint híres-neves gondolatát elsőként kimondó őse, Hésziodosz: „*Szánkon tarka hazugság, mind a valóra hasonlít, tudjuk zengeni mégis a színigazat, ha akarjuk!*” Am a „*színigaz zengése*” nem akarat kérdése. Hegel tudatában volt annak, hogy a társadalom mélyrétegeiben feltartóztathatatlanul terjed és erősödik az a polgári társadalom, amely „*a modern világhoz tartozik, csak ez juttatja jogához az eszme valamennyi meghatározását.*”¹⁰⁴ Amit nem tudott, vagy nem mért föl, hogy a szándékosan és célzatosan választott önkorlátozásának lehetősége vagy meggyőződése kidolgozatlanságából, bizonytalanságából, fogyatékoságából, következetlenségéből fakad, vagy pedig vezéreszméjének eltorzulásához, eredményeinek megbízhatatlanságához vezet. Paolo Becchi meg is jegyzi: „*az egyetlen Hegel által kidolgozott szöveg az 1820-as Jogfilozófia. Mivel azonban kiadására meglehetősen rendhagyó politikai helyzetben került sor, nem fogadhatjuk el mint a legautentikusabb kiadást.*”¹⁰⁵

Mind ennek, mind pedig annak a nyomai fellelhetők Hegelnél. Ezért lehetett, hogy híres és hírhedt tételét, amely szerint „*Ami ésszerű, az valóságos; s ami valóságos, az ésszerű*” a **revúció** elkötelezettjei éppen úgy a magukénak érezhették, mint a **reakció** hívei. Jellemző a hegeli jogfilozófiai előadásokat látogató Heine feljegyzése: „*Láttam némelykor, ahogyan aggodalmasan körülkémlelt, félve, hogy megérthetik. Engem nagyon szeretett, mert biztos volt abban, hogy én nem árulom el; sőt, én akkoriban szervilisnek tartottam őt. Amikor egy alkalommal elkedvetlenedtem a mondáson: 'Minden, ami van, ésszerű', Hegel különösen mosolygott és megjegyezte: 'Mindennek, ami ésszerű, lennie kell.'*”¹⁰⁶ Hogy ki hogyan értette

meg Hegelt, az sem akarati kérdés, beleágyazódik az osztársadalmi feltételekbe, amelyeknek jelentőségével különben Hegel tisztában volt.¹⁰⁷

Akarat itt, akarás ott. A nyilvános filozofálás a közönség érdeklődését és érdekét érinti, a közönség elé lépő filozófus filozófiájával befolyásolja és sarkallja tette a közvéleményt. Ezzel az eszme valóságos egzisztenciára tesz szert, mert „*A puszta akarás babérai száraz levelek, amelyek sohasem zöldelltek.*”¹⁰⁸ Zöldellő levelei az öncenzúrában hervadásnak indultak.

A LEGSZELLEMTENELEBB SZELLEM

A további lehetőségek azok az elkerülő utak, amelyeket az egyén általában **spontán** követ, tudatos választásuk már jellembeli torzulásról árulkodik.

A legelterjedtebb az író vagy a tudós **sekélyessége** és a **felszínessége**. „*Eleinte bizonyára úgy látszik, hogy a sekélyesség talán a legjobban összefér legalábbis a külső renddel és nyugalommal, mert nem jut hozzá, hogy a dolgok szubsztanciáját érintse, sőt, csak megsejtse is. Így hát legalábbis rendőrileg semmit sem lehetne ellene felhozni.*”¹⁰⁹ A felszín igazsága elleplezi a lényegét: „*a tudomány nem a gondolat és fogalom fejlődésére, hanem a közvetlen észrehevésre és az esetleges képzeletre alapítja.*”¹¹⁰ A külső rendet és nyugalmat nem zavaró író és gondolkodó a lényeg kimondásának elkerülésével védekezik, vagy öntudatlan alkalmazkodása korlátozza lényeglátását. A közvetlenség és az esetlegesség eredménye, hogy „*a dolgok szubsztanciája érintetlen marad*”, fecsegő felszín alól nem hallatszik ki a hallgatag mélység mormogása.

E folyamathoz illeszkedik „*az úgynevezett filozófia*”, amely „*kifejezetten kimondotta, hogy maga az igaz nem ismerhető meg, hanem az igaz az, amit mindenki a saját szívéből, lelkéből és lelkesedésből felmerülni enged az erkölcsi tárgyakra, főképpen az államra, kormányzatra, alkotmányra vonatkozóan.*”¹¹¹ A meg nem alapozott lelki, szívbeli lelkesültség az állam, kormányzat és alkotmány iránt noha mindig az erkölcsre és a becsületre hivatkozik, de erkölcsi skrupulusok nélkül hajlik a hatalom legaljasabb megszerzésére, működtetésére vagy kiszolgálására.

Ehhez, folytatja Hegel, „*Közvetlenül közel esik, hogy az ilyen nézet magára ölti a jámborság alakját is; mert mi mindennel nem próbálkozott ez a tevékenység, hogy jogosultságát igazolja! Az istenséggel és a bibliával pedig véleménye szerint megszerezte a legfőbb jogot arra, hogy megvesse az erkölcsi rendet és a törvények objektivitását.*”¹¹² A művész vagy a tudós az **ájtatoskodással** legitimálja vélekedését, hogy a szentség leple alatt a legaljasabb tettekre ragadtathassa önmagát. Istennel leplezi az istentelenségét, a bibliával kezében lép fel az a magától értetődő objektivitással szembe, verseinek citálásával mindenkire talál elítélő szavakat, s minden tetteire mentő indoklást.

A rossz lelkiismeretet nem csak a sekélyesség és a szentség menti, Hegel még rámutatott arra „*a különös formájára, amely megnyilvánul az ékesszólás módjában, amelyben ama sekélyesség pompázik; mégpedig mindenekelőtt arra, hogy ahol a **legszellemtenebb**, ott a legtöbbet szól a **szellemről**; ahol a legéltelenebbül és legunalmasabban beszél, ott használja legtöbbet az **élet** és az **életbe való bevezetés** kifejezéseket; ahol az üres gőg legnagyobb önzését nyilvánítja, ott emlegeti legtöbbet a **nép** szót. A tulajdonképpeni ismertetőjegy azonban, amelyet homlokán hord, a gyűlölet a törvény ellen.*”¹¹³ A szellem szárnyaszegett szürke madár. Gyűlölet a törvények ellen az önkény öntörvényűségéből, a törvényfelettség jogosságából, a felsőbbrendű ember jogosnak vélt törvényen kivüliségéből fakad. Ismeretes a népfí, aki tetszeleg népiségében, miközben saját, koránt sem nemzeti pecsenyéjét sütögeti. Közismert a közjó hirdetője, aki a maga javát keresi és érvényesíti. Élet, nemzet, nép! – pufogó frázisok.

A szavak kaleidoszkópjának vásári tarkasága mögött szürke alapon szürkesség terjeng – ezt nyújtja a cenzúra-szabadság.

Gyűlölet és a félelem, jámborság és sekélyesség, lelkesültség és ridegség, kellemeskedés és a felszínesség – így szólt bele a rendőri elv az alkotó munkába.

De a társadalomnak éppen úgy szüksége van, hogy önmagára ismerjen, hogy ne másnak mutakozzon, mint ami, a valóság megismerésére és hú ábrázolására. S ez a legnehezebb!

VÉTSÉG ÉS VEZEKLÉS

Az individuum individualitása a hivatalosságban eltűnik: „egy igazságügyi tisztviselő úgy viselkedik és cselekszik, ahogyan a hivatal és a kötelesség megköveteli... amint az ilyen állami tisztviselők azután a maguk individualitásából belevisznek, az érintkezésbeli kedvességet, eszességet stb. – az nem lényeges dolog és nem szubsztanciális tartalom, hanem közömbös és mellékes.”¹¹⁴ Az igazságügyi tisztviselők közé beszámíthatjuk a rendőröket is, az ő kedvességüket és eszességüket. Ma úgy mondanók, hogy a tisztviselők szerepet játszanak, amit megformálhatnak úgy, mint tehetséges színészek, s úgy, mint csepürágók, de szerepük, amit eljátszanak Ottóként vagy Melindaként, az ugyanaz marad.

Mindez azonban a nézőközönségre is vonatkozik. A rendőrök, ha a hivataluk és kötelességeik szerint járnak el, akkor szubjektív értékeik társadalmilag közömbösek. Ez a dolog egyik oldala, a másik: „a jelenlegi világállapotunkban a szubjektum általában cselekedhet önmagából kiindulva eszerint vagy aszerint a szempont szerint, mégis, minden egyes individuum, bárhogy kapálózék is, hozzátartozik a társadalom fennálló rendjéhez, s ennek a társadalomnak nem mint önálló, totális, és egyúttal individuálisan eleven alakja jelenik meg, hanem mint egy korlátozott tagja.”¹¹⁵ Az „eszerint” vagy „aszerint” cselekvő, „kapálózó” individuum végül fel kívánja oldani a látható vagy közvetlenül nem érzékelhető korlátokat, szétszakítani kívánja a szorító kötelékeket. De „egyrészt milyen kisszerű és elszigetelt módon végződik ez a magánbosszú a szükséges eszközök elégtelensége mellett; s másrészt csak büntetthez vezethet, mivel azt a jogtalanságot foglalja magába, amelyet szét akar zúzni”,¹¹⁶ mert „az újonnan keletkező objektív rend és törvényesség... a dolgok új rendje jogtalanság elkövetésére készíti és tönkretesz” az ellene lázadókat, mint Schillernél a haramia-eszményt képviselő Karl Moort, Goethe-nél a jogtalanságba bonyolódó, és önmagukat tönkretévő Götzöt és Sickingent, vagy minden nemességük ellenére nevetségessé válnak, mint Cervantesnél Don Quijote.¹¹⁷ A fennálló állapotok ellen egyénileg fellépők szubjektív értékei társadalmilag mellékesek, és a kötelességgel, a törvénnyel kerülnek szembe.

Ugyanazok a viszonyok tehát, amelyek szülik a jogtalanságot, a vétséget, a büntetéseket, szülik egyben az igazságügyi tisztviselőket, rendőröket és bírakat, a bűnüldözést, a büntetést, a vezeklést. S ugyanezek a viszonyok szülik a közhelyességet, a szenteskedést, az érzelmességet, a frázispuffogatást, népieskedést és kellemeskedést, a giccsét. Innen fakad Hegel érzékenysége a rendőrség esztétikai hatása iránt. S ezt a szomorú társadalomrajzot, ezt a csendes, de metszően éles kritikát Hegel olyan munkákban alapozza meg, amelyben a művészi szépről értekezik, illetve amelynek végszava „megbékélés a valósággal”.¹¹⁸

Halálához vezető kolerajárvány oldja meg a porosz reakcióval, közelebbről a későbbi IV. Frigyes Vilmostal kialakult konfliktusát. Ismét Hegel jogfilozófiai koncepciójáról van szó!

Közvetlenül halála előtt átveszi Ganstól a jogfilozófiai előadásokat, de nem önszántából. A trónörökös ugyanis Gans kurzusát felháborítónak, liberális, republikánus, forradalmi, poroszellenes szelleműnek tartja. Hegel nehéz helyzetbe került, hiszen „a porosz állam hivatalos filozófusaként szembekerült legkitűnőbb tanítványaival, akik szerették volna nyitabb állásfoglalásra bírni őt a júliusi forradalom politikai tényezőivel kapcsolatban.”¹¹⁹ Ezt bonyolította, hogy nem belső meggyőződése, esetleg tanítványával való szemléletbeli konfliktusa (nem kizárt, hogy Gans az ő hallgatóságos egyetértésével vezette tanfolyamát), hanem a felsőbbség parancsként szóló óhaja szólította a katedrára. Ha „**Jogfilozófiája**” nem volt autentikus, akkor előadásai még kevésbé lehettek azok 1831-ben.

TÁRSADALMI TOTALITÁS

A hegeli filozófiai rendszer építményének szemléletbeli, elméleti és módszertani következetessége közismert. A hegeli esztétika – társadalomelemzés és ismeretelmélet, nem a szépnak egyszerű körüljárása. A büntető eljárásjog és benne a rendőrség szerepe Hegelnél társadalomelemélet, s különösen az itt előadódó ismeretelméleti problémák érdemelnek figyelmet.

A társadalomelemzés és az ismeretelméleti problémafelvetés szemléletbeli azonosságból fakad, hogy Hegel esztétikája és jogfilozófiája érintkezik az általános világállapot elemzésében, az alkotmányozás és a rendőrség taglalásában. Mindez abból

következik, hogy Hegel szeme előtt mindig a társadalmi totalitás lebegett, ez képezte számára azt a valóságaltalajt, amely a totalitás elemeit, azok egymáshoz való viszonyát, a valóság-egészre való visszahatásukat meghatározza, amely egyáltalán az individuumokat individuumokká alakítja, és szociológiai csoportokba szervezi, a dolgokat, tulajdonságaikat, viszonyaikat társadalmivá teszi, s amelyek ezek éppen az adott szociális testet felépítik.

Az eposz letűnésének és a rendőrség felbukkanásának, valamint a rendőrség és Hegel találkozásának körvonalazása történelmileg és elméletileg nem tanulság nélküli. Megmutatja, hogy az alkotó művészeti utánzás miképpen függ az általános világállapottól, az alkotmányoktól, a rendőrségtől, s rádöbbenet arra, hogy múlt kutatóját miképpen motiválja korának általános világállapota, alkotmánya, s nem kevésbé rendőrsége.

Hegel világszemléletének másoktól megkülönböztető egyik vonása, hogy grandiózus filozófiai rendszerében, azon belül esztétikájában is helyet szorított egy olyan közönséges tárgynak, mint amilyen a rendőrség. Azt, amit nem mindig lát be a fennkölt, bölcsességszerető szellem, még kevésbé a mindennapi szemlélet, az az elvontnak, az életidegennek tartott hegeli filozófia számára magától értetődő kutatási tárgy. Hogy azzá vált, köszönhető Hegel enciklopédikus érdeklődésének és annak az „*általános világállapot*”-nak, amely a filozofáló filozófust körülvette. A rendőrségnek az „**Esztétika**”-ba történő beemelése Hegelnek különleges, ez ideig nem méltányolt, elméleti jelentőségű tette.

Ha alkotmányozó, ha törvényhozó képviselő vagy, esetleg rendőrként járod a sikátorokat, ha esztétikával, irodalomtörténet írással, kritikával keresed meg a kenyered, soha ne felejtse el felelősségedet, ami messze túlmegy azon, amit tudsz, amit belátsz, és amit közvetlenül teszel. Mert nem tudsz róla, de te is felelős leszel a művészet és a tudomány sekélyességéért, felszínességéért, üres népieskedéséért, jámbor ájtatoskodásáért, szellemtelenségéért, mert te is vezeted a szobrász vésőt markoló kezét, segíted a festő ecsetvonásait, megszólaltatod a hangszereket, te is irányítod pálcáddal a zenekart, koreografálsz a táncokat, rendezed a filmeket és a színdarabokat, te is szerepelsz bennük, és a te múzsai csókod nyomán is csendül a rím, fakad a költői képzelet.

Ne feledjük, Athén nagysága és szépsége a szólásszabadságból, egyáltalán a szabadságból fakadt!

Okuljunk a husánghordozók történetéből és tehertételéből! Tanuljunk Hegeltől!

JEGYZETEK

- Hésziadosz: Istenek születése. 21. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (Továbbiakban: Theog)
- ² Hegel: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlat. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1983. 20. old.
- ³ Hegel: Esztétikai előadások. 2. köt. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1980. 263. old.
- ⁴ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémia Kiadó. 1958. 59. old. (Lásd még Uő. Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1979. 89-91. old. és Esztétikai előadások. 1. köt. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1980. 96-97. old.)
- ⁵ Hegel itt összegzi kategóriálisan mindazt, amit különösen a német filozófia fejlődése során a történelmi szemléletben felmutatott: vö. Kant: A tiszta ész kritikája. Akadémia Kiadó. Hasonmás kiadás. 1981. 205-223. old.; Kant: Az ítéleterő kritikája. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1979. 378. old.; Fichte: A jelenlegi kor alapvonásai. In: Uő. Válogatott filozófiai írások. Gondolat Könyvkiadó. 1981. 471-478. old.; Schelling: Bruno avagy a dolgok isteni és természetes elvéről (beszélgetés). Magyar Helikon. 1974. 58-61. old.; Hegel: A szellem fenomenológiája. Akadémiai Kiadó. 1961. 347. old.; Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 89-91. old.; Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1980. 96-97. old.) Feuerbach: A jövő filozófiájának alapelvei. In: Uő. Válogatott filozófiai művei. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1979. 258. old.; Feuerbach: A hátrahagyott aforizmákból. In: Uő. Válogatott filozófiai művei. 289. old.
- ⁶ Íl XIII,729-734 Homérosz: Iliász. In: Uő. Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. Továbbiakban: Íl
- ⁷ Od XIV,228 Homérosz: Odüsszeia In: Uő. Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. Továbbiakban: Od
- ⁸ „a zene ifjabb művészet, mert nem a szükség választotta ki, hanem már a fölösleghől született.” (Démokritosz B 144. In: Görög gondolkodók. 2. köt. Empedoklészről Démokritoszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.)
- ⁹ Platón: Kritiasz. 109d-110b. In: Platón összes művei. 1-3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. Lásd még Platón: Állam. 369d-373c; Arisztotelész: Metafizika 981b Lectum Kiadó. Szeged. 2002. (Továbbiakban: Metafizika)
- ¹⁰ Arisztotelész: Politika. 1337b. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. Továbbiakban: Politika.
- ¹¹ Metafizika 982b
- ¹² Erga 25-26 (Hésziadosz: Munkák és napok. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. Továbbiakban: Erga)
- ¹³ Politika. 1291b
- ¹⁴ Politika. 1334a
- ¹⁵ „az egyéni ízlés mellett változtatták a divatot politikai események is. A perzsa háborúk után Platón: nem viselték Athénben a keleti eredetű ión chitont. Ez az öltözék a VI. században honosodott meg Attikában, feltehetően Peisistratosz ióniai kapcsolatainak hatására”. (Ritoók Zsigmond: A piacon. In: Régi görög hétköznapiak. Szemelvények a görög művelődés forrásaiból. Gondolat Könyvkiadó. 1960. 46. old.)
- ¹⁶ Platón: A nagyobbik Hippiasz. 282a
- ¹⁷ Arany János: Széptani jegyzetek. In: Uő. Összes prózai művei. Franklin Könyvkiadó. é. n. 1539. old.
- ¹⁸ Majd jogosan tette fel a kérdést Gorkij: „Durva nyersanyag? Hiszen a kő – legyen bár márvány – szintén durva nyersanyag, az ókori görögök mégis olyan szobrokat faragtak belőle, amelyek szépségét és erejét máig sem múlta felül egyetlen szobrász sem... egyáltalán a naiv eposz – szintén durva nyersanyagból született.” (Gorkij: A próza. In: Művei. Cikk, tanulmányok. 2. köt. 282-283. old.)
- ¹⁹ Arany János: Szilágyi Istvánnak. 1847. IV. 2. In: uő. Leveleskönyve. Gondolat Kiadó. 1982. 55. old.
- ²⁰ Velleius: A római történelemtől. 5. In: Ércnél maradóbb... 27. old.
- ²¹ „Hésziadosz és Homérosz... állították össze költeményeikben az istenek családfáját, ők adtak mellékneveteket az isteneknek, ők osztották szét közöttük a tisztségeket és a hatásköröket, s írták le alakjukat.” (Hérod II,53)
- ²² **Hegedüs Géza:** „Hésziadoszt a tanköltészet megteremtőjeként tartjuk nyilván. Mi több: az istenek világmozdító erejét ábrázoló eposz eredeti célja szerint ismeretterjesztés volt, hadd tudják a dalnokok hallgatói, kik és mik mozgatják a világot, mi volt a múltban, kiket kell tisztelni, kitől kell félni.” (Hegedüs Géza: Aktuális Aiszkhülosz. Aiszkhülosz két világa avagy a drámatörténet kezdete. Trezor. 1995. 54. old.). A tankölteményt valakihez címezték: Hésziadosz fivérének, Perszésznek írta a „**Munkák és napok**”-at, Parmenidésznel nem találunk nevet, de ilyen, személyes megszólítást mutató mondatokat igen: „**meg fogod tanulni**”, „**én elmondom, te meg fogadd be a szót**”, „**sohasem fogod kényszeríteni**”, „**Meg fogod ismerni**” stb., Empedoklész Pauszaniésznek, Ankhitosz fiának, illetve barátainak címzi költeményeit. Nyilvánvaló, hogy a valóságos hallgatóság vagy olvasótábor, akinek a tankölteményeket szánják, szélesebb, mint az a személy vagy az a kör, amelyhez formailag közvetlenül szólnak. A személyes hangvétel az aoidosz élőszavas, hallgatókat feltételező előadásnak maradványa. A lírában ez érthetőbb, s legjellemzőbb emlékei Theonisznak Kürmoszhoz írt költeményei.
- ²³ Belinszkij: A költészet felosztása műfajokra és ágakra. In: Uő. Esztétikai szemelvények. Művelt Nép Könyvkiadó. 1955. 160. old.
- ²⁴ „a szép vers vagy kép vagy gondolat önmagában lezárt világ, kompozíció. Tehát az eposz úgy viszonylik a történelemhez, mint a festmény a tapétához, az előbbiekhöz semmit se tenni, se tőlük elvenni nem lehet, míg az utóbbiak előre-hátra a végtelenségig folytathatók.” (Vágó Márta: József Attila. Idézi Révai József: József Attila. Kossuth Könyvkiadó. 1974. 118. old.)
- ²⁵ Vergilius „**Aeneis**”-a Homérosz-utánérzés. Két évtizeddel később teljesen szétfoszlik az eposzi egység Ovidius „**Metamorphoses**”-ében, az ugyan külsőleg követi az eposzi formát, de a valóságban önálló költői egységek füzere. Kortársaik, Tibullus és Propertius elégiái már az eposz látszatát is kerülik.
- ²⁶ 1823-as esztétikai kurzusán Hegel a művészi szepet avagy az eszményt elemezve az eszmény valóságáról a következőt mondja: „A szellem különböző oldalai csupán egy és ugyanazon dolog oldalai. Ha a szabad szubjektivitás vonatkozásában beszélünk állapotokról, akkor arra gondolunk, hogy egy akaratra vonatkozik, mert a szellem akarata révén lép a valóságba. Az akarat objektív állapota akkor **állapot**, ha az erkölcsi fogalom egy bizonyos törvényes rendben

megvalósultan létezik, igazságosság az egyének vagy társadalmi csoportok tekintetében – ez az, amit jogállapotnak nevezünk, államnak, ahol a törvények uralkodnak, olyan állapotnak, ahol az egzisztencia magában jogszerű, mert törvények által szabályozott. Az individuuum az államban közömbös, az individuuum az általános, az erkölcsi fogalmat úgy tekinti, mint készen kapott világot... Egy rendezett közösségben, törvény által szabályozott állapotban az individuuumok viszonya az erkölcsihez egészen más, mint volt az állam előtti állapotban. Egy államban az individuuumok jelentéktelenebbek; az államon kívül nincs olyan szubsztanciálitásuk, amely nem az individualitás különös akarásaként, hanem magáértvalóan létezik. Az ezzel ellentétes állapotban viszont a szubsztanciális elve benne rejlik az individuuumokban; itt a szubjektum szabad önkénye mondja ki, hogy mi jogszerű és mi nem az.” (Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. Atlantisz Könyvkiadó. 2004. 135. old.)

²⁷ „*Azt mondták, az eposz nemcsak Görögországban létezett, hanem bizonyos formái később újjászülettek. Igen, különböző epikus formák léteztek később is, más változatokban. De ez az egész ellenvetés gyerekes és olcsó. Létezik például törpenyírfa, és általában egy adott fajnak vannak korcs, tökéletlen, kedvezőtlen körülmények között – valahol nagy magasságban vagy a tundrán – felnőtt példányai. De ha valóban meg akarjuk tudni, mi a nyírfa, a klasszikus formájában kell vizsgálni.*” (Lifsic, Sziklai: Moszkvai beszélgetések Lukács Györggyel. Beszélgetések, emlékezések. Gondolat Könyvkiadó. 1989. 161. old.)

²⁸ „*Az epikai költészetnek általában nem látszik előnyösnek a betűírás elterjedése... Ama szolidaritás, mely hajdan az elbeszélő és hallgatói, az énekmondó és közönsége, a mester és tanítvány közt fenállt vala, meglazult, csaknem elenyészett s egy más viszonynak engede helyet, annak, mely az egyedül activ író s egészen passiv olvasója között van. Az eposz minden faja megszűnt az egyetemes nemzet sajátja lenni.*” (Arany János: Eredeti népmesék. In: Uő. Összes prózai művei. 707. old.)

²⁹ Schelling: A művészet filozófiája. A kéziratok hagyatékából. Akadémiai Kiadó. 1991. 334. old.

³⁰ Nyíri Kristóf: Bevezetés. Adalékok a szóbeliség-írásbeliség paradigma történetéhez. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Aron Kiadó. 1998. 15. old.

³¹ Schelling: A művészet filozófiája. 333-334. old.

³² Vö. Arany János: Az új görög dalnok. Byron "Don Juan"-ja III. énekéből. In: Uő. Összes költeményei. 1. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1967. 791. old.

³³ Arisztotelész: Poétika. 1449a Kossuth Könyvkiadó 1992. (Az én kiemelésem – EKO)

³⁴ Janus Pannonius: Dicsőítő ének a Veronai Guarinóhoz. Szépirodalmi Könyvkiadó. 3. kiad. 1983. 143. old.

³⁵ Hegedüs Géza jellemzése: „*Athén városába érkezett néhány székérrel egy Theszpisz nevű férfi, aki otthon Dionüszosz isten papja volt. Jó néhány társával együtt jött, hogy Athén főterén – az Agorán – bemutassa az istenükről szóló áhítatos, de egyben gyönyörködtető játékot... A jövevényeket körülvevő sokaság ámulva vette észre, hogy jó néhányan kecskebőrbe öltöztek, fejükre is kecskefejet ábrázoló álarcot tettek. Vezetőjük, Theszpisz pedig olyan szőlőkaszorút rakott a fejére, olyan venyigeostort tartott a kezében, olyan piros palástot kerített a vállára, amelyet Dionüszosz isten festett szobrain láthattak az áhitoskodók. Azt persze mindenki tudta, hogy a kecske Dionüszosz szent állata, tehát amikor a kecskék körülvették az istennek öltözött papot, ez egyszerre ígérkezett szertartásnak és mulatságnak. Az összegyűlt piaci sokaság ennek láttán nézőközönséggé változott, kíváncsian várták, mi fog itt történni. A kecskék pedig énekelni kezdtek, énekelve kérdezték az istent, ki és mi legyen ő. Az pedig válaszolt, elmondván, hogy ő maga Dionüszosz isten, aki kalandos úton visszatért anyai ősi városába, Thébába, ahol egy gonosz király tagadja az ő isten voltát, és tiltja az emberek örömeire kitalált borivást.*” (Hegedüs Géza: Aktuális Aiszkhülosz. 7-8. old.)

³⁶ Hegedüs Géza: Aktuális Aiszkhülosz. 9. old.

³⁷ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1980. 187. old.

³⁸ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 187-188. old.

³⁹ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 188-189. old. Finley a bosszútól a büntetéshez való átmenetet a következőképpen magyarázza: „*Hektor inkább a dicső halált, városának és népének pusztulását választja... A későbbi nemzedéknél, amikor a területi közösség lassan központi szerephez jut a görög életben, a hős gyorsan eltűnik a színről, mivel a hősi dicsőség merőben személyes ügy volt, önmagáért igyekezett megszerezni... A közösség dicsősége egészen másfajta dolog volt, más képességeket és erényeket kívánt meg: valójában csak azáltal bontakozhatott ki, hogy megfékezte a hőst, korlátozta vitészségének szabad gyakorlásában, márpedig a domesztikált hős éppenséggel ellentéte a hősnak.*” (Finley: Odüsszeusz világa. Európa Könyvkiadó. 1985. 171-172. old.)

⁴⁰ Marx szerint is az eposzok „*klasszikus alakjukban soha nem hozhatók létre*” (Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. 1. rész. In: MEM 46/1. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 35. old.), mert „*az éretlen társadalmi feltételek, amelyek között keletkezett – és csak ezek között keletkezhetett –, soha vissza nem térhetnek.*” (i. m. 36. old.). O azonban alapvetően nem a kor viszonyaival, hanem a modern technikai eszközökkel és a gyári szervezettel igazolja az eposz végét (vö. i. m. 35-36. old.), nem arra ad választ, hogy miért lehetetlenül el **akkor**, hanem hogy miért lehetetlen **ma** az eposz.

⁴¹ Erga 275

⁴² Platón: Timaios. 23c

⁴³ Alkaios: Nem szépen-épült, széptetejű lakok... In: Görög költők antológiája. (1959) 117. old. (Lásd még: Uő. Nem kő és fa, nem építés... In: 118. old.) Izajásnál olvashatjuk: „*Erre megkérdeztem: 'Meddig tart ez, Úram?' Így válaszolt: 'Míg a városok el nem pusztulnak, s lakók nélkül nem maradnak, a házak meg emberek nélkül; míg a szántóföldek pusztává nem lesznek.'*” (Iz 6.11)

⁴⁴ Szophoklész: Oedipus király. 56-57

⁴⁵ Lukianosz: Anakarszisz vagy a testedzésről. 20

⁴⁶ Ariszt. Politika. 1276a. (Az én kiemelésem – EKO)

⁴⁷ Thuk. VII,77. A kulcs-szavak azonossága arra mutat, hogy a forrás Alkaiosznál keresendő.

⁴⁸ Németh György: A polisok világa. 33. old.

⁴⁹ „*A várost káosz veszi körül. A káosz közvetlenül a város falain kívül kezdődik Ebből fakad a városfalak szent funkciója: ezek világok falai, ezek alkotják a város horizontját. A Káoszból az ember kiszakított egy darabot, amelyen rituálisan reprodukálta a teremtés aktusát. Az így körülhatárolt tér ezzel nyomban kozmoszává vált. Ezen lehet várost építeni.*” (Dolgi, Levinszon: Az archaikus kultúra és a város. In: Történelem és filozófia. 24. old.)

⁵⁰ Kratész mindkét felfogással szemben mondja: „*Az én hazám nem egy torony, nem egy fedél, / a nagyvilág akármely háza, városa / lakóhelyet kínál nekünk és nyitva áll.*” (Kratész: Mindenütt otthon.)

- ⁵¹ Hegel: Jénai reálfilozófia. In: Uő. Ifjúkori írások. 420. old.
- ⁵² Hegel: Jénai reálfilozófia. In: Uő. Ifjúkori írások. 434. old.
- ⁵³ Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájához. 471. old.
- ⁵⁴ Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájához. 472. old. A görög vallást a *szépség*, a zsidót a *fenségesség* vallásának mondja (vö. Hegel: Vallásfilozófiai előadások. 188-190. old.)
- ⁵⁵ Szophoklész: Antigoné. In: Trencsényi-Waldapfel Imre: Ember vagy. 135. old.
- ⁵⁶ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. In: MEM 42. köt. 88. old.
- ⁵⁷ Homérosznál a „*koszméó*” esztétikai (zene, tánc) és szociológiai (törzsek letelepedésének, a csapatok vezetésének rendje) tartalmú (vö. II III,1,2; Od VIII,488-490). Krétán a „*kozmosz*” felelős hivatal. Anaximandrosz a poézis és a jog egységéből indult ki: „*költői kifejezésekkel a következőket mondta: A létezők szükségképpen abban [az elemben] pusztulnak el, amelyből keletkeztek, mert számot adnak az idők során elkövetett jogtalanságaikról, és megbűnhődnek értük.*” (Anaximandrosz B1), *síphoz*, *füvölá*hoz, *trombitá*hoz hasonlítja az égitesteket. Püthagorasz kozmosza zenétől hangos. Platón kozmoszát is a szépség törvénye fogja át. (vö. Platón: Timaios. 27c-41d); „*mintha a törvény is a zene egy neme volna*” (Platón: Törvények. 700b és 799e). Ma is: „*Ha a kozmológia megihlette az esztétikát, úgy fordítva, az antik kozmológia is ihletést merített esztétikai kritériumokból... Ez a 'visszacsatolás' mindig fennmaradt. Az igazság mind fontosabb, bár 'másodlagos' kritériuma a modern fizikában az elegancia (az elméleteké, egyenleteké, logikai struktúráké).*” (Naan: A végtelenség fogalma a matematikában és a kozmológiában. In: Végtelenség és világegyetem. 34. old.)
- ⁵⁸ Platón: Menexenosz. 239ab
- ⁵⁹ Platón: Gorgiasz. 461e
- ⁶⁰ Diog. Laert. VI,1 (Az én kiemelésem – EKO)
- ⁶¹ Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. MEM. 13. köt. 176. old. (Az én kiemelésem – EKO)
- ⁶² Plut. Szolón 27
- ⁶³ Vö. Lukianosz: Kharon vagy a vizsgálódók. 12
- ⁶⁴ Hasonlóan Thalész: „*Ne a külsővel dicsekedjünk, hanem viselkedésünk legyen szép.*” (Diog. Laert. I,1.); és Biasz: „*Aki a tükörbe nézve szépnak találta magát, annak szépen kell cselekednie; annak pedig, aki rútnek bizonyul, a természet hibáját a kalokagathia segítségével kell kijavítania.*” (Idézi Loszev, Sesztakov: Az esztétikai kategóriák története. 104-105. old.)
- ⁶⁵ Diog. Laert. I,2
- ⁶⁶ Szolón: Kétféle érték. In: Görög költők antológiája. (1959) 93. old.
- ⁶⁷ Plut. Szolón 8.
- ⁶⁸ Vö. Szolón: Szalamisz.
- ⁶⁹ Plut.. Szolón 8.
- ⁷⁰ Szolón: Kétféle érték. In: Görög költők antológiája. (1959) 93. old.
- ⁷¹ Plut. Szolón 15.
- ⁷² Platón: Törvények. 626d
- ⁷³ Vö. Arisztotelész: Az athéni állam. VIII,4.
- ⁷⁴ A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Periandrosz volt az első egyike a türannoszok között, aki már Peiszisztrtosz előtt testőrséget szervezett maga körül. (vö. Diogenész Laertiosz I,7.). A „**Biblia**”-ban is feltűnik az ötven harcos, mint kísérelő (vö. 1Sám 8,12.; 2Sám 15,1.; Bir 9,4. és 9,6.; 2Kir 1,9.; 2,7. és 2,16-17. stb.). Egy helyet idézünk is: „*Adónia pedig, Haggitnak fia, felfuvalkodék, ezt mondván: Én fogok uralkodni! És szerze magának szekereket, lovagokat és ötven elötte járó férfiakat.*” (1Kir 1,5.)
- ⁷⁵ Thuk I,6
- ⁷⁶ Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. 3. rész. A szellem filozófiája. 534. § Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1981.
- ⁷⁷ Már Arisztotelész kiemelte, e rendőrség „*a polgárok ellen van*” (Arisztotelész: Politika. 1285a). A rendőrség, egyáltalán a jogszolgáltatás „*ősidőktől fogva*” magán hordozza az esetlegesség és az önkényesség bélyegét, ezért „*a rendőrség valami gyűlöletes vonást kap.*” (Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 234. § és vö. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. 3. rész. A szellem filozófiája. 529. §). Az állam, a rendőrség joga, hogy a társadalom „*kipróbált nézetei szerint járjon el*”, s ezért az egyén sokszor idegenül és ellenségesen áll szemben a hatalommal (vö. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 236-239. §). Figyelemre méltó az a kiegészítés, amit Hegel jogfilozófiai előadásaiban Fichtét bírálva a „**Jogfilozófia**” 249. §-hoz tett: „*Fichte is az individuumok szabadságából indul ki., ennek realitása kell legyen, ezt biztosítani kell, ámde ezen mint egyes individualitáson túl kell menni, a lényegét kell tételezni a bensőségben, a szubjektív tudat egységét, s annak egységét, ami először magánvalóan van, amit a fogalom tételez. Fichténél a további következmény, a kölcsönös szabadság korlátozásának viszonya, az egymáshoz való viszony negatív, ennek korlátozása azután így külső rend, a belső kívül marad ezen a korlátozáson, a szubjektív szabadság nincsen benne. Fichte egész állama rendőrség s azután egészen filozófiátlanul jut el a speciálhoz. A rendőrségnek minden polgárról tudnia kell, hogy mit csinál minden pillanatban, hol van, de bensőjére nem ügyelhet föl.... Ha így alakítjuk ki a külső értelmi államot, olyan apróságokhoz jutunk el, amelyek önmagukban is felbomlanak. A rendőrséget szintén muszáj felügyelni stb. Az ilyen dolog a részletes kifejtésben mind végtelen folyamatokra fut ki. Az általánosnak lényegileg nem külsőlegesnek, hanem belső, immanens célnak, az individuumok tevékenységének kell lennie.*” (Hegel: Válogatás a berlini jogfilozófiai előadásokon készített jegyzetéből. In: Szöveggyűjtemény a hegeli jogfilozófia tanulmányozásához. Művelődésügyi Minisztérium. 1985. 44-45. old.). A külső és a belső egységében kell biztosítani az individuum szabadságát. Nem a rendőrség utólagos és külső korlátozásával, hanem olyan megszervezésével, az egészben elfoglalt helyének olyan rögzítésével, amely egyrészt biztosítja tevékenységének rugalmasságát, másrészt korlátozza jobbra gyűlöletes önkényességét.
- ⁷⁸ „*Egyébként a tragédiát és a komédiát a dörög tartják saját vívmányuknak. A 'komédiá'-ra a megaraiak tartanak igényt, mondván, hogy náluk a demokrácia idején keletkezett, és a szicíliaiak, mert onnan való Epikharmosz, a költő, aki jóval korábban élt, mint Khionidész és Magnész. A 'tragédiá'-t némely peloponnészosziak igénylik a magukénak, és bizonyítékul hozzák fel a kifejezéseket is: ők a falvakat *χωμῆν-^α*nak (kómé) nevezik, az athéniéket pedig *δήμος-^α*nak (démosz), úgyhogy a *χωμωδός-^ο*kat (kómódosz) nem a 'felvonulni' *χωμαζειν* (kómazein) ige alapján nevezték el, hanem*

arról, hoig a falvakban bolyongtak, lenézve a várostól; a 'cselekedni' igét is ők fejezik ki a *δράν* (*drán*), az athéniek viszont a *πράττειν* (*pratten*) szóval." (Arisztotelész: Poétika. 1448ab. Kossuth Könyvkiadó. 1992.)

⁷⁹ Tömjénezte benne a szalamiszi győzelmet s a hadvezért, Themisztoklész. Ő szerepeltetett elsőként nőket darabjaiban.

⁸⁰ Platón: Prótagorasz 346b. Plutarkhosz említi Szimónidész kiszolgáltatottságát (vö. Plut. Themisztoklész 5)

⁸¹ Platón: Állam. 365c; 331e

⁸² Pindaros: Levél Thraszübuloszhoz (Kocsiversenyen nyert diadalára). Ford. Marticskó József.

⁸³ Anaxagorasz A 17. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó. 1992.

⁸⁴ Ez magyarázza, hogy elterjedt egy olyan mitológéma, amelyet Ribáry fordításában közlünk: „*Homer és Hesiod az alvilágban bizonyosan retentő kínokra vannak kárhozhatóak, mivel az isteneknek oly gonosz bűnöket tulajdonítottak.*” (dr. Ribáry Ferencz: Világtörténelem. Az ó-kor története. A mívelt magyar közönség számára. Földabroszokkal, arc- és mivelődés-történeti képekkel díszített kiadás. 2. köt. Görögország és Macedonia története. Méhner Vilmos kiadása. 1886. Anno Kiadó. Reprint kiadás. é. n. 35. old.) Püthagorasz az alvilágba több alkalommal is „*leszállt*”, s ott találkozott a kígyók gyűrűjében fára akasztva senyvedő Homérosz és a bilincsbe vert, oszlophoz láncolt Hésziodosz szellemével, akik azért bűnhődtek, mert vétkeken beszéltek az istenekről, azaz az isteneket tiszteletlenül, hétköznapias módon ábrázolták.

⁸⁵ Hérod. VI,21. Milétoszt a perzsák 494-ben elfoglalták, a földdel tették egyenlővé, lakosságát lemészárolták, vagy rabszolgá sorba vetették.

⁸⁶ Úgy tudják: „*kivégezték szentélyrablásért, mivel felfedeztek egy aranycsészét az ágyneműje közt.*” (Lembos: Kivonatai. 52.)

⁸⁷ Aristotelész: Görög politeiák töredékei. 487. Plutarkhosz Arisztotelész ez utóbbi verzióját fogadta el (vö. Plutarkhosz: Az isteni büntetés késlekedéséről. 12.)

⁸⁸ Plut. Lükurgosz 4

⁸⁹ Diog. Laert. I,2

⁹⁰ Diog. Laert. I,2

⁹¹ „*Nem hihetjük..., hogy Pisistratos bizottsága teremtette volna meg a két eposznak addig hiányzó egységét. Össze nem függő költeménybe a világ semmiféle tudós bizottsága nem varázsol olyan egységet, melyet a világ legnagyobb költői bámulattal magasztalnak. Peisistratosnak csak annyi az érdeme, hogy Attikában, hol azelőtt csak egyes homerosi énekeket hallottak vándor rhapszodosoktól, először szerzett egy teljes, hiteles példányt, melyben a megzavart sorrend helyreállítására törekedett. Ez az attikai példány aztán egészen az alexandriaiakig elsőrangú tekintély lett. Mert ha Peisistratos lett volna a homerosi költemények egységének megteremtője, erről a nagy érdeméről nem hallgatna a fáma ötszáz éven keresztül.*” (Csengeri János: Homerosz. Franklin-Társulat. 1907. 89. old.). A különböző gyűjtemények közkézen forogtak: „*midőn Aratosz megkérdezte [Timontól – EKO], hogyan szerezte meg a hiteles Homéroszt, azt válaszolta, hogy a régi kéziratokat kell kutatni, nem pedig azokat, amelyeket már átírtak.*” (Diog. Laert. IX,12 Diogenész Laertiosz: A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. VI-X. 2. köt. Jel Könyvkiadó. 2. köt. 2007. Továbbiakban: Diog. Laert.)

⁹² Hérodotosz így tudja: „*Ez a Kleiszthenész, háborúba keveredve az argosziakkal, betiltotta a rhapszódosversenyeket, méghozzá a homeroszi költemények miatt, amelyek elsősorban Argoszt és az argosziakat éneklie meg.*” (Hérod V,67). Az argosziak a régi nemességet képviselik.

⁹³ Vö. Xenophanész B 1,21-23. A „*mese*” a mitológiakritika eleme lett. Kerényi Károly szerint a mitológia és a mese között „*nem az anyag és nem is a forma okozza a különbséget, hanem a vele szemben felvett magatartás*” (Kerényi Károly: Mi a mitológia? In: Uő. Mi a mitológia? 16. old.). Aiszóposz kívül áll az eposzi hagyományon: rövid, elmés, **próza**i mesékben fejt ki etikai ítéletét az emberek felett.

⁹⁴ Xenophanész B 11-12

⁹⁵ Hérakleitosz ítélete hasonló: „*ha nem Dionüszosz volna, akinek körmeneteket tartanak és énekelnek dalt phalloszok kíséretében, a legszemérmelenebb dolgot művelnék.*” (Hérakleitosz B 15)

⁹⁶ Vö. Xenophanész B 15

⁹⁷ Vö. Xenophanész B 16

⁹⁸ ; Hérakleitosz B 42

⁹⁹ Idézi Vajda Mihály: Jegyzetek. In: Fichte: Az erkölccstan rendszere. Gondolat Könyvkiadó. 1976. 771. és 773. old.

¹⁰⁰ Hegel: Levél Niethammerhez. 1819. március 26-án. In: Szöveggyűjtemény a hegeli jogfilozófia tanulmányozásához. Művelődésügyi Minisztérium. 1985. 15. old.

¹⁰¹ Hegel: Levél Creuzerhez. 1819. október 30-án. In: Szöveggyűjtemény a hegeli jogfilozófia tanulmányozásához. Művelődésügyi Minisztérium. 1985. 19. old.

¹⁰² Vö. Ilting: A „Jogfilozófia” átdolgozása 1819/20 telén. In: Szöveggyűjtemény a hegeli jogfilozófia tanulmányozásához. Művelődési Minisztérium. 1985. 49-50. old.

¹⁰³ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. Előszó. 17. old. A görögök filozófiája is érintette életminőségüket, a politika érdekeit, hiszen a közönség előtt, az agorán zajlott, de magántevékenység volt, persze többnyire a túrannoszok és a nagykirályok szolgálatában. Ezzel szemben a filozofálás intézményes kerete Németországban az egyetem, a filozófus állami alkalmazottként és állami megrendelésre fejt ki tudományos és pedagógusi tevékenységét. A kormányok közömbösek a tudomány iránt, bíznak a tudósokban, de ismertek kemény elvárásai a bizalommal és a közömbösséggel visszaélő alkalmazottakkal szemben. A XIX. század nagy filozófusi teljesítményei, akár jobbról, akár balról értelmezték és bírálták az uralkodó állapotokat, egyaránt az egyetemek falain kívül születtek.

¹⁰⁴ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 182. §

¹⁰⁵ Becchi: Hegel jogfilozófiái. Filozófiai Figyelő. ELTE. 1991. 28. old.

¹⁰⁶ Heine: Válogatás a berlini jogfilozófiai előadásokon készített jegyzetekből. In: Szöveggyűjtemény a hegeli jogfilozófia tanulmányozásához. Művelődésügyi Minisztérium. 1985. 27. old. Az ész a polgári társadalom szekularizált világának, a parlamentáris demokráciának rendező elve.

¹⁰⁷ Idéziünk Tarczai Lajos, magyar hegelianus, 1835-ben Tóth Ferenczhez írt leveléből: „*Hegel jogphilosophiájának előbeszédében ezt mondja: Was wirklich ist, das ist vernünftig, – und was vernünftig ist, das ist wirklich. Mi*

képtelenség ez! így kiáltanak az ezt... megpillantók. Így hát minden tett, bűn, önkény, despotizmus ki van mentve, mert az a mi van = existál; hanem a mi való = wirklich, az okos; e kettőt csak felületes gondolkodás tartja egynek, vagy filozófiai beavatatlanság. Wirklichkeit = Nothwendige Existenz. Existenz = Zufälliges Seyn. Ki tagadja, hogy azon lépcsők a melyeken keresztül képződik minden nemű műveltségünk okosak, szükségképpeniek, s éppen nem olyanok, hogy azok lehetnek is, nem is; – nekik lenniök kell, azaz, ők valóságosok. Csak az ilyen léteket nevezi hát a Hegel szerinti philosophia Wirklichnek, s nem össze-vissza minden létet, mint ezt a közéletben összezavarni szoktuk.” (idézi Doskar Éva: Hegel magyar utókora. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja. 1939. 31. old.)

¹⁰⁸ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 124. §

¹⁰⁹ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. I. m. 17. old.

¹¹⁰ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. I. m. 15. old.

¹¹¹ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. I. m. 14-15. old. Azzal, hogy a „bölcsekedés az igazság megismerését balga kísérletnek nyilvánította, ezzel minden gondolatot és minden anyagot **egy szintre hozott**, ahogyan a császár despotizmusa is **Róma** nemeseit és rabszolgáit, erényt és bünt, becsületet és becsstelenséget, ismeretet és tudatlanságot **egyenlővé tett**”. (i. m. 19. old.)

¹¹² Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 16. old.

¹¹³ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 16. old.

¹¹⁴ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. Akadémia Kiadó. 2. kiad. 1980. 197. old.

¹¹⁵ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 1198. old.

¹¹⁶ Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 199. old.

¹¹⁷ Vö. Hegel: Esztétikai előadások. 1. köt. 199-200. old.

¹¹⁸ Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. Előszó. 22. old.

¹¹⁹ Becchi: Hegel jogfilozófiái. In: Filozófiai Figyelő. ELTE. 1991. 27. old.